

Landbouwbedrijven uit de vroege en volle Middeleeuwen in het westelijk deel van Binnen-Vlaanderen

Gerdi Staelens

Onderzoek van de percelering in de omgeving van Koekelare¹

Inleiding

Het meest zichtbare bewijs van de omvorming van natuurlandschap in cultuurlandschap merken we aan de indeling van het landschap of de percelering.

Volgens A. Verhulst draagt de percelering zelfs de stempel van de levenswijze van de mens, de maatschappelijke structuur waarin de mens leefde en zijn landbouwtechnische verworvenheid². Maar omwille van de complexiteit van de percelering verwijst hij voor het onderzoek naar de menselijke bewoning in Binnen-Vlaanderen vóór de grote Vlaamse ontginningen (1050-1250) naar de archeologie, de plaatsnaamkunde en de schaarse bronnen. A. Verhulst verwijst voor de complexiteit van de percelering naar de diversiteit in ruimte en tijd. De chronologische en geografische afbakening is volgens hem dan ook uit de percelering bijzonder moeilijk af te leiden.

In het onderzoeksgebied, de regio Koekelare, zijn mij weinig tot geen geschreven bronnen bekend die direct bruikbaar zijn voor dergelijke studie. Archeologisch onderzoek op niet-bedreigde zones is niet aan de orde. We kunnen bijgevolg enkel terugvallen op de complexe percelering als onderzoeksmedium.

Op zoek naar indicaties in de percelering uit de periode vóór de grote Vlaamse ontginningen onderzoeken we de beschikbare kaarten met nieuwe hulpmiddelen en met een eigen methodiek.

Het onderzoeksgebied

Het grootste deel van het grondgebied van Koekelare is gelegen in het westen van Binnen-Vlaanderen³. De zand- en zandlemige gronden van Binnen-Vlaanderen raken er elkaar. In het noorden van Koekelare treffen we ook zware poldergronden.

De mens ging op een andere wijze om met het natuurlandschap op de drie verschillende bodemsoorten. Koekelare mag dan ook aanzien worden als een ecologisch knooppunt.

In het noordelijk gelegen open landschap van Koekelare sluiten de zandgronden aan op Gistelmoer (klei op veen). We treffen er beekvalleien, restanten van dijken en kanaaltjes of leden aan. De vele strookpercelen en de toponiemen als Westmeetstraat, Venneweg e.d.

---

¹ Mijn bijzondere dank aan Marc Dewilde voor de wetenschappelijke ondersteuning en de kritische nalezing.

² Verhulst 1964, 55.

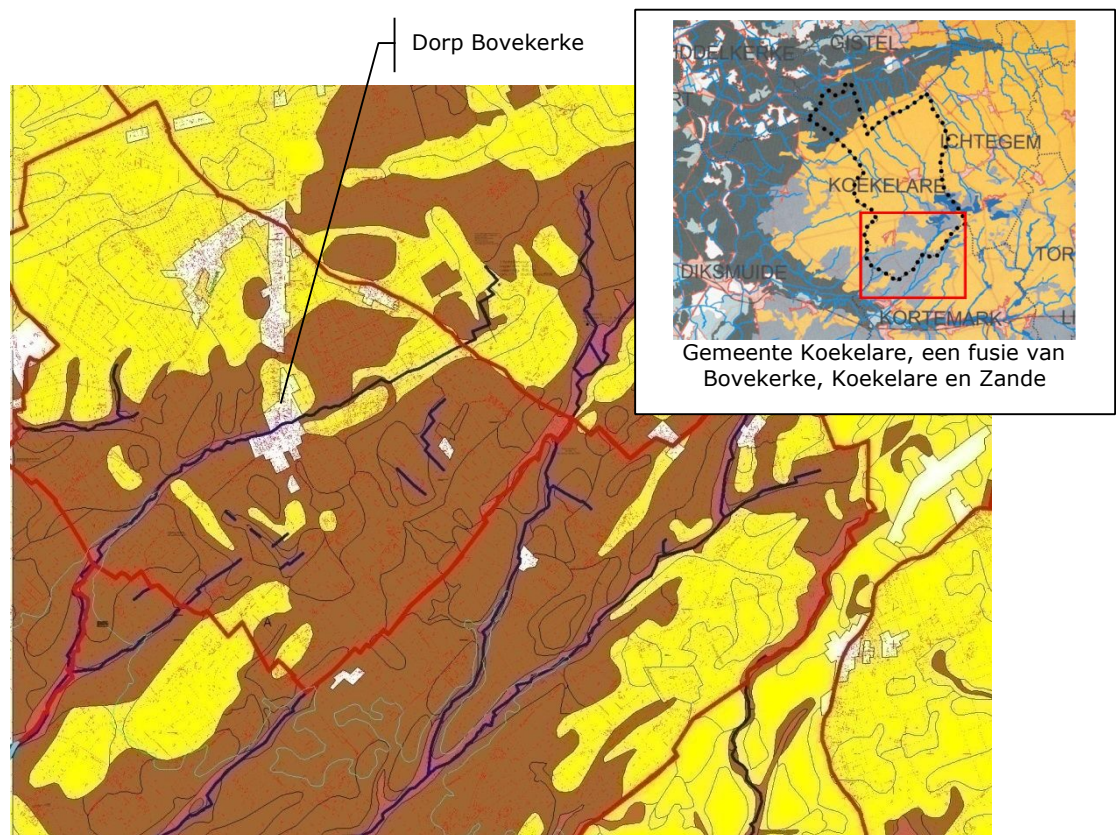
³ De geografische streken zandig Vlaanderen en zandlemig Vlaanderen behoren tot Binnen-Vlaanderen.

verwijzen naar de ontginning van veen of turf. Het hoogtepunt van de turfwinning situeerde zich algemeen in de 13de eeuw.

Ten zuiden van het dorp van Koekelare situeert zich een uitloper van een veldgebied op de zandgronden. De resterende bossen met dreven die deel uitmaken van een ruimer rasterpatroon en de vele veldtoponiemen kenmerken het gebied. De bronnen maken duidelijk dat in dit gebied achtereenvolgens werd ontgonnen tijdens de grote ontginningsperiode⁴ (1050-1250) daarna opnieuw werd aangeplant⁵ en tijdens de moderne ontginningsbeweging (1740 en later) opnieuw gekapt⁶.

Willen we een onderzoek via de percelering ondernemen voor een periode vóór de grote Vlaamse ontginningsperiode dan moeten we ons begeven naar het zuiden van de gemeente.

De bodemkaart toont aan dat de dorpskern van Bovekerke op de overgang ligt van de zandstreek en de zandleemstreek. Het zuidelijke deel van de voormalige gemeente Bovekerke, met betere landbouwgronden, situeert zich op de zandleemgronden.

Figuur 1. Detail voor Bovekerke uit de bodemkaart B98-20-3.
Zandtextuur Z & S (licht grijs) en zandleemtextuur P & L (donker grijs).

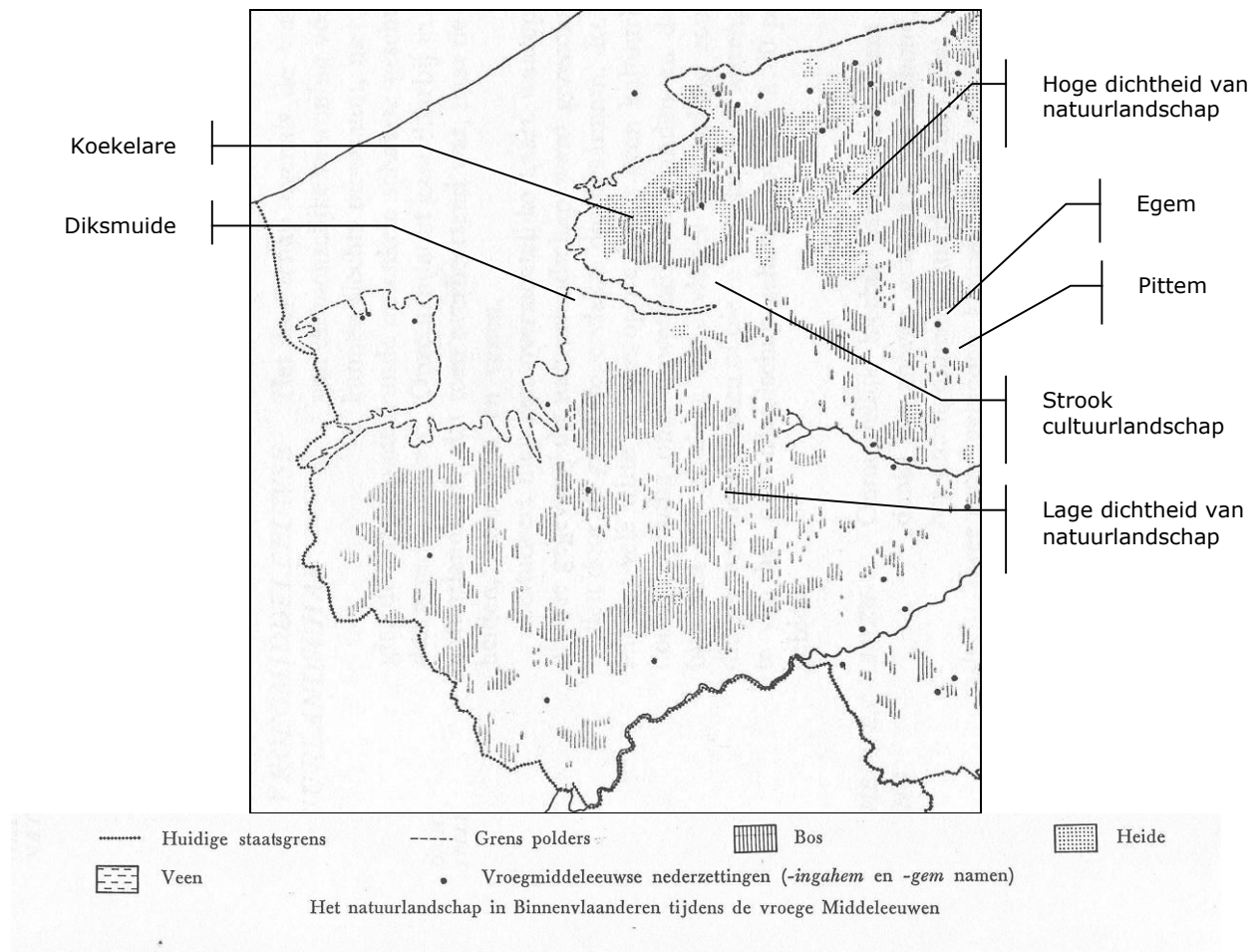
⁴ Oorkonde uit 1119 met betrekking tot de *Wastina* of *Utfanc* over de gemeenten Eernegem, Koekelare, Vladslo en Bovekerke.

⁵ De Koekelaarse ommeloper uit 1705-1711 vermeldt 'nieuw busg' en 'jonck busg'.

⁶ De vermindering van het Koekelaarse bosbestand kan gevolgd worden via de Ferrariskaart 1771, de kaart Van der Maelen 1846-54 en de topografische kaart West-Vlaanderen 1872, e.a.

Een cultuurlandschap?

A. Verhulst stelt via witte ruimtes op zijn reconstructiekaart van het natuurlandschap vast dat de lijn Diksmuide-Deinze vermoedelijk een strook cultuurlandschap moet zijn geweest gelegen tussen een noordelijk en een zuidelijk gebied⁷. Algemeen verraden de witte vlekken op deze kaart volgens hem, eerder ruimtes van onwetendheid. Moeilijk zoniet uitgesloten is het om er een tijdsbepalende oorsprong aan toe te schrijven⁸.

Figuur 2. Fragment uit de reconstructiekaart⁹ van het natuurlandschap in Binnen-Vlaanderen tijdens de vroege Middeleeuwen¹⁰. Deinze situeert zich 18km meer ten oosten van Pittem.

Het zuidelijke deel van Bovekerke, samen met de zone langs de oevers van de Handzamevallei mag vanuit de bevindingen van A. Verhulst gerekend worden tot een strook van cultuurgronden.

Een kaart van het bisdom Brugge, opgemaakt door J. Blaeu (1596-1673) die verscheen in de Atlas Major in Amsterdam in 1662¹¹, vertoont een opvallende grenslijn door het midden van Bovekerke om de *decanatus Gistellensis* en *Thoraltensis* te scheiden.

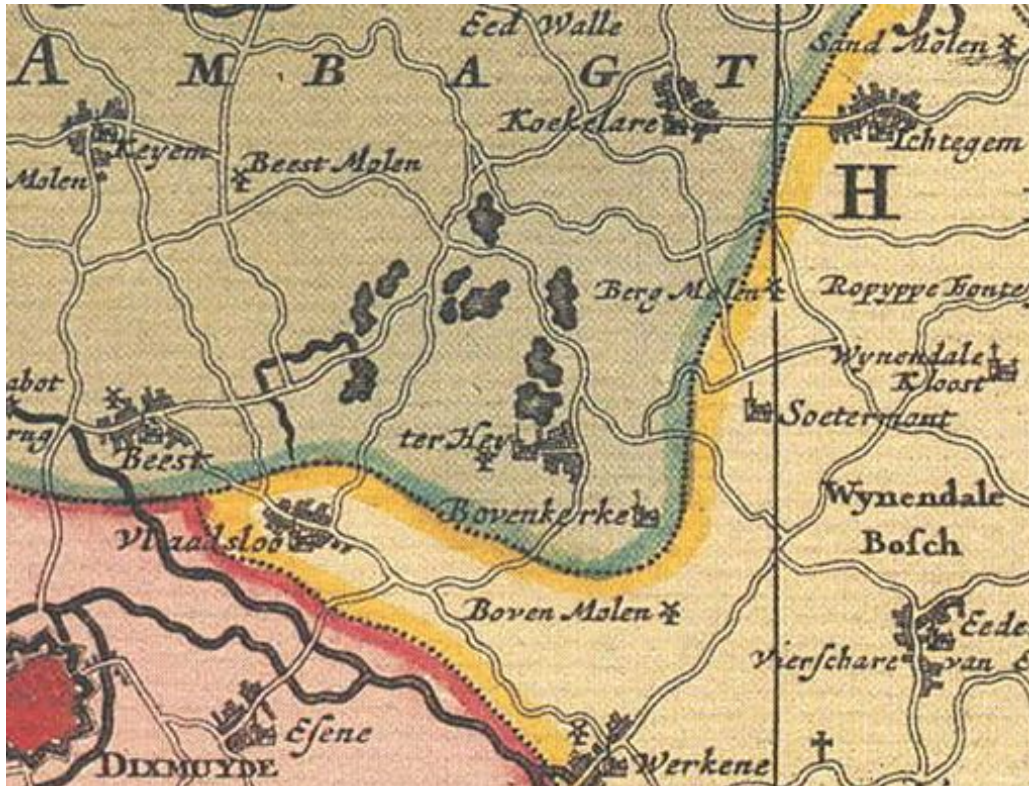
⁷ Verhulst 1964, 57.

⁸ Verhulst 1964, 59.

⁹ Verhulst deed dit op basis van archeologie, plaatsnaamkunde en schaarse bronnen [Verhulst 1964, 57]. Hij vertelde mij persoonlijk dat hij als basis de Ferrariskaart had gekozen.

¹⁰ Verhulst 1964, 56.

¹¹ Bossu 1982, 96-97.

Figuur 3. Fragment kaart Joan Blaeu (1596-1673)
bovenaan *decanatus Gistellensis*, rechtsonder *decantus Thoraltensis*.

Een uitloper zorgt er als het ware voor dat de zandleemgronden ten zuiden van Bovekerke samen met deze op de rechteroever van de Handzamevallei te Vladslo¹², behoren tot de dekenij Torhout.

Het ligt voor de hand dat deze grenslijn werd gevormd, rekening houdend met de natuurlijke elementen.

Conclusie

Met bovenstaande elementen kunnen we alleen een vermoeden hebben dat er mogelijk een oud cultuurlandschap aan te treffen is in het zuiden van Bovekerke en Koekelare. We beschikken echter over te weinig concrete gegevens om een bewijs van een vroeg cultuurlandschap voor te leggen.

Het studiegebied is wel bepaald.

¹² De nederzetting Vladslo op zich zal vermoedelijk ook een argument geweest zijn voor opname in de dekenij Torhout.

Het onderzoek

Lokaal onderzoek

In “Geschiedschrijving over Koekelare”¹³ wijst J. Heus terecht op de belangrijkheid van het werk van L. Vanheule uit 1953. Zoals de titel “Ichtegem en de villa Koekelare” aangeeft onderzoekt de auteur meer dan de gemeente Ichtegem.

Typisch voor de periode waarin L. Vanheule zijn studie maakte, was de aanpak om een ‘totale’ geschiedenis te schrijven via de historische geografie¹⁴. Met deze benadering worden alle geografische componenten aangepakt, maar ook de toponymie, de religieuze facetten en dergelijke meer. L. Vanheule plaatst dan ook Ichtegem in z’n landschapscontext.

Vanheule legde de ontwikkeling van onze omgeving al vast in de achtste eeuw. Hij situeerde op een kaart de locatie van de *villa* Koekelare tussen de Brugse Heirweg en de Steenstraat.

We resumeren zijn argumenten voor het vroege ontstaan:

Op basis van de patroonheilige Sint-Michiels brengt L. Vanheule Ichtegem in hetzelfde tijds kader als Roksem (745), Boezinge (804) en Roeselare (822), een periode ouder dan de eerste vermelding van Ichtegem (1026). Sint-Michiël bevocht het heidendom waarmee een extra aanduiding voor het vroege ontstaan van Ichtegem kan bedoeld zijn.

De oude Steenstraat is een niet onmogelijke weg voor zendelingen. De verering voor Sint-Maarten door Audomarus (630-670), Amandus (679~680) en Eligius (641-660) was groot. Veertien West-Vlaamse parochies met Sint-Maarten als parochieheilige hebben reeds in de 10de eeuw een vermelding. Audomarus en Eligius hadden bekeringsacties langs de heerbaan Doornik-Oudenburg.

Met de –gem-suffix legt hij een relatie naar de periode van inbeslagname van gronden door Germaanse families. Gronden die volgens hem mogelijk al eerder in cultuur werden gebracht. Hij stelt dat grote, in de tijd van Karel de Grote, ingerichte landelijke parochies onverbrokeeld bleven tot de 13de eeuw, waardoor Ichtegem kan teruggaan tot een VIIIe eeuwse parochie oprichting.

Verder verwijst hij naar diverse akten. Met voor Koekelare o.a. deze uit 847.

Voor een geografische afbakening van de *villa* Koekelare brengt hij volgende argumenten aan:

De *villa* Koekelare staat voor een ganse landbouwnederzetting.

Een *villa* kan meerdere parochies omvatten.

Parochies met eenzelfde wapen maakten oorspronkelijk deel uit van eenzelfde ambacht.

Bij de indeling (groepering van parochies) van het Brugse Vrije in Ambachten en Heerlijkheden hield men rekening met gevestigde toestanden.

De zuidelijke grens van de *Utfanc*¹⁵ is de noordelijke begrenzing van de *villa* Koekelare.

In het zuiden vormt de Steenstraat de afbakening van de *villa* Koekelare.

Hij houdt rekening met een situering van de villa boven de hoogtelijn van 15 meter.

---

¹³ Heus 2009a.

¹⁴ E. Thoen cursus “Nederzettingsgeschiedenis”: Men probeerde de totale geschiedenis van hoe men leefde op regionaal vlak steeds via de historische geografie te benaderen. Men stopte hiermee rond de jaren 1980.

¹⁵ Vanheule situeert de *Utfanc* volledig ten noorden van de Brugse Heirweg, terwijl de akte van 1119 ook Bovekerke situeert in de *Utfanc*, dat zuidelijk van de Brugse Heirweg ligt.

L. Vanheule lokaliseerde diverse koutertoponiemen in Aatrijke, Eernegem, Ichtegem en in Koekelare en stelt dat al deze vroege landbouwgronden liggen tussen de Brugse Heirweg en de Steenstraat.

L. Vanheule combineerde een brede kijk met details voortvloeiende uit de historische bronnen.

Aangezien Vanheule op zoek was naar de *villa* Koekelare, legde hij met zijn onderzoek al vroeg de fundamenten voor het lokale onderzoek naar het cultuurlandschap.

Aanvullingen op het lokale onderzoek?

Met enige terughoudendheid formuleren we hier een aanvulling ontstaan door inzichten uit recenter onderzoek:

Kortemark, Edewalle en Werken hebben eveneens diverse koutertoponiemen¹⁶ op hun grondgebied, die niet werden opgenomen in Vanheules onderzoek. Ze vallen immers buiten de ambacht Koekelare en daarom volgens zijn zienswijze ook buiten de *villa* Koekelare.

Van Ingelbrecht II van Petegem¹⁷ weten we dat hij zijn domein verdeelde onder ten minste drie zonen.

- Ingelbrecht III werd heer van Petegem
- Adelhard, heer van Eine, kreeg in Oudenburg en Vladslo bezittingen
- Hugo, heer van Oudenaarde-Pamele, erfde in Handzame en Kortemark bezittingen.

Everard I Radulf, zoon van Adelhard, maakte zich tussen 1075 en 1080 meester van het burggraafschap Doornik¹⁸ en veroverde nadien de burcht in Mortagne. Hierdoor verwierf hij bezittingen van het huis van Mortagne in Werken met afhankelijkheden in Beerst, Bovekerke, Koekelare, Eernegem, Esen en Vladslo¹⁹.

Recent onderzoek van de vondsten van de Hoge Andjoen in Werken²⁰ toont aan dat het oudste materiaal teruggaat tot de Karolingische periode. Daarbij werd 9de eeuwse luxemateriaal in verband gebracht met een persoon van hogere sociale rang. Een denkpiste bij de betrokken archeologen legt een relatie met het oud kasteel in Petegem.

Enkele vragen verdienen aandacht.

Zorgde Everard I Radulf met de verovering van Mortagne ervoor dat bezittingen, die eerder uit handen van de familie glipten, opnieuw werden binnengehaald?

Tonen de familiebanden bij de van Petegems en de bezitting van afhankelijkheden op het gebied van de *villa* Koekelare, waarbij dan ook Vladslo werd vernoemd, aan dat het domein van de *villa* Koekelare teruggaat tot de bezittingen van één heer?

Was het domein bijgevolg aanvankelijk ruimer in westelijke en zuidelijke richting?²¹

---

¹⁶ Werbrouck 1994.

¹⁷ Warlop 1968, 444 en 448. Vermeldingen in 1002, 1034/58.

¹⁸ Heirbaut 1997, 33.

¹⁹ Berings 1985.

²⁰ Van Bellingen 2008, 24.

²¹ De auteur [Berings 1985, 61-62] stelt zich de vraag wie in de vroege Middeleeuwen, vóór de Vlaamse graven, de grootgrondbezitters waren. Hij denkt zelfs dat mogelijk het gehele gebied rond Torhout een koninklijke schenking was aan Sint-Amands met Koekelare als centrum van een fiscus.

Zo eenvoudig kunnen we het allemaal niet stellen, want er is ook Werken, *villa que Wercundia nominatur* in 828²².

Hebben we met de vermelding van een *villa* te Werken en te Koekelare twee uitbatingencentra voor één *villa*? Eén uitbatingencentrum en één residentie voor een heer van Petegem? Een verbroekeling en opdeling in twee *villa*'s? Of gewoon van meet af aan twee *villa*'s?

Evolutie van het algemene onderzoek

A. Verhulst mag beschouwd worden als één van de eersten die de omvorming van het natuurlandschap naar het Middeleeuws cultuurlandschap bestudeerde. In zijn onderzoek werkte hij aanvankelijk vooral met de fysische elementen van het landschap, aangevuld met naamkundige informatie.

Later kwam de invloed van de mens meer aan bod in zijn studie en probeerde hij de interactie tussen mens en natuur beter te begrijpen.

We vernemen dat de vroeg-Middeleeuwse agrarische nederzettingen slechts lokaal en regionaal werden bestudeerd. Vooral de streek van Gent werd onderzocht. Hij steunde dan ook vooral op 9de-eeuwse geschreven bronnen van de Sint-Baafsabdij en de Sint-Pietersabdij²³.

Hij stelde daarbij enkele gelijkenissen vast op de verschillende onderzoekslocaties.

Zo vond hij telkens nabij een nederzettingsgebied een groepering van akkerland, waarop akker- of koutertoponiemen betrekking hebben.

De aanwezigheid van vijf tot twintig boerderijen, die meestal zonder veel herkenbare ordening bij elkaar liggen, zou eveneens deel uitmaken van een complex van akkerlanden.

De percelen werden voornamelijk op hun grootte, ligging en bezit geïnterpreteerd²⁴:

De overwegend grote blokpercelen op een kouter, die zich het dichtst bij een nederzetting situeren, behoren tot de grotere boerderijen van de grootgrondbezitter.

De kleinere repelpercelen liggen meer aan de rand van een kouter en werden in relatie gebracht met de tenures of *mansi* van de kleinere, horige boeren.

Interessant is zijn vaststelling dat het toponiem 'hofkouter' op de grotere blokken van de kouter slaat.

De suffixen -inga en/of -haim bij nederzettingstoponiemen verwijzen algemeen naar een vaste en blijvende woonplaats.

In zijn besluit stelt hij: *Op grond van deze beschouwingen en van archeologische opgravingen mag worden gezegd dat in de periode van de 7de tot de 9de eeuw een bepaalde vaste nederzettingsstructuur tot stand is gekomen. Zij kon echter slechts zelden tamelijk precies worden bepaald, zodat het niet mogelijk is zonder ieder geval afzonderlijk te beschrijven, hierover in het algemeen veel te zeggen. De opgegraven vroeg-Middeleeuwse nederzettingen hebben geen herkenbare ordening van hoeven en huizen. Zij hebben zich*

---

²² Berings 1985; Van Bellingen 2008.

²³ Verhulst 1995, 121 en 122.

²⁴ Verhulst 1995, 124 en 126.

blijkbaar zeer geleidelijk en zonder vast plan ontwikkeld, dikwijls uitgaande van één grote hoeve of van een kleine groep boerderijen die door jongere werden aangevuld, vergroot en uitgebreid.²⁵

Figuur 4. Gerdi Staelens en Jozef Heus op bezoek bij de prof. dr. Adriaan Verhulst, 26/4/2001.

De ligging van de *mansi* binnen het domein is even slecht bekend als hun opbouw²⁶, waardoor tot dusver geen beeld kon gevormd worden van de ligging van deze vroeg-Middeleeuwse landbouwbedrijven.

E. Thoen zorgde voor een nieuwe wending in het onderzoek.

Volgens hem beïnvloeden feitelijk alle facetten van de landelijke maatschappij het landschap. De landschapsdeterminerende factoren zijn dan ook veel ruimer.

Het vruchtwisselstelsel, de landbouwinstrumenten, de juridische structuur, de bevolkings-evolutie, de bezitsstructuur, de politiek, de commercialisering, ... worden nu allemaal in het onderzoek betrokken. Hun respectievelijke invloed op het landschap krijgt een betekenis.

De rol van de mens en van de landbouw krijgen veel meer aandacht:

Het landschap wordt o.a. bepaald door de manier waarop de boer zijn land ploegt. Wat de boer verbouwt heeft invloed op het landschap en is niet alleen zijn persoonlijke keuze maar wordt bepaald door de economische of maatschappelijke samenhang.

E. Thoen denkt daarbij o.a. na over de vraag waarvoor het landschap diende?

Meer dan ooit wordt het onderzoek interdisciplinair benaderd.

Het ontstaan van een nederzetting wordt tevens gekaderd in de ecologische geschiedenis van het landschap, wat zorgt voor een ruimere context.

---

²⁵ Verhulst 1995, 127.

²⁶ Verhulst 1981, 177.

Hij kan intussen nieuwe werkinstrumenten, als geografische informatiesystemen²⁷ (GIS-software) benutten. Deze laten toe om kaartmateriaal te combineren met luchtfotografie en geofysische gegevens, waardoor nieuwe informatie aan het licht kan komen²⁸.

Figuur 5. Studiereis UGent 29/04/2005, Historische Geografie o.l.v. prof. dr. Erik Thoen (rechts)²⁹.

In zijn doctoraatstudie³⁰ van 1987, die A. Verhulst als een voorbeeldstudie beschouwt, bestudeerde hij de laat-Middeleeuwse economische toestand op het Vlaamse platteland, specifiek voor de kasselrijen Oudenaarde en Aalst, via diverse invalshoeken.

Aan de hand van de bestudeerde bronnen uit de periode 1270 tot 1380, stelde hij als algemene trend de verkleining van de landbouwbedrijven vast, dit deels ten gevolge van de perceelspacht³¹.

Uit zijn onderzoek is de inventarisatie van de oppervlaktes van deze bedrijven, in het bijzonder de vroegst vastgestelde groottes, bijzonder nuttig voor dit artikel³².

De bevindingen van A. Verhulst inzake de fysische kenmerken van de percelering m.b.t. de vroeg-Middeleeuwse nederzettingen voor Binnen-Vlaanderen, zijn blijkbaar nog niet achterhaald.

²⁷ Met dergelijk software kunnen meerdere kaarten en getekende informatie-objecten op elkaar worden geprojecteerd.

²⁸ In de academiejaren 2004-05 en 2005-06 mocht ik persoonlijk van E. Thoen deze evolutie vernemen toen ik aan UGent de vakken “Nederzettingsgeschiedenis” en “Ecologische geschiedenis” volgde.

²⁹ Het past hier om nogmaals mijn waardering en dank uit te drukken ten aanzien van professor Erik Thoen, van wie ik bijzonder veel mocht leren.

³⁰ Thoen E. 1988.

³¹ Thoen E. 1988, 320.

³² We verwijzen naar het volgende hoofdstuk: Eigen onderzoek, rubriek: Landbouw en oppervlaktes.

Eigen onderzoek

Op de zandleemgronden te Koekelare

Uitgangspunt

Net als in de studie van de vroeg-Middeleeuwse agrarische nederzettingen in de omgeving van Gent, werd voor de regio Koekelare eveneens een geschreven bron als uitgangspunt genomen. Zij het dan dat uit een oorkonde van 847, waarin de eerste vermelding van Koekelare opduikt, enkel oppervlakkige informatie kan gehaald worden.

De oorkonde van 23 maart 847 van Karel II de Kale, maakt melding van de schenking van de *villa* Koekelare aan de Sint-Amandsabdij.

Het woord *villa* in de akte heeft betrekking op de organisatievorm van het grootgrondbezit in de domeinen. Het klassieke domein uit de Karolingische tijd was tweeledig.

Men had enerzijds een deel voorbehouden aan de heer dat hij voor eigen rekening uitbaatte of de reserve en anderzijds het deel voor de horige boeren of het hoevenland.

Het deel van de heer bevatte de *mansus indominicatus* met vroomhof,³³ t.t.z. het centraal hoevegebouw (*curtis*) en het vroomland of *terra indominicata*. Het vroomland van de heer kon naast het akkerland ook weiland³⁴ en woeste gronden bevatten.

Het hoevenland of *terra mansionaria* bestemd voor de horige boeren bevatte verschillende tenuren of *mansi*. Een *mansus* bevatte een woning omgeven door akkerland of *curtile*.

De oorkonde van 847 is mogelijk een bevestiging van een eerdere oorkonde van 29 juni 822, waarbij Lodewijk de Vrome 118 hoeven of *mansi*, schenkt aan de abdij van Elnone³⁵. Een aantal van deze hoeven zouden in de Mempiscus-gouw gelegen zijn, waarvan Koekelare deel uitmaakte.

Het gegeven *villa*, de expliciete vermelding van *mansi* én de vermelding van Koekelare is voldoende om aan te nemen dat er mogelijk een hoevenland bestond in de omgeving van de huidige gemeente Koekelare. Vanuit dit gegeven start dit onderzoek.

Onderzoekslocatie

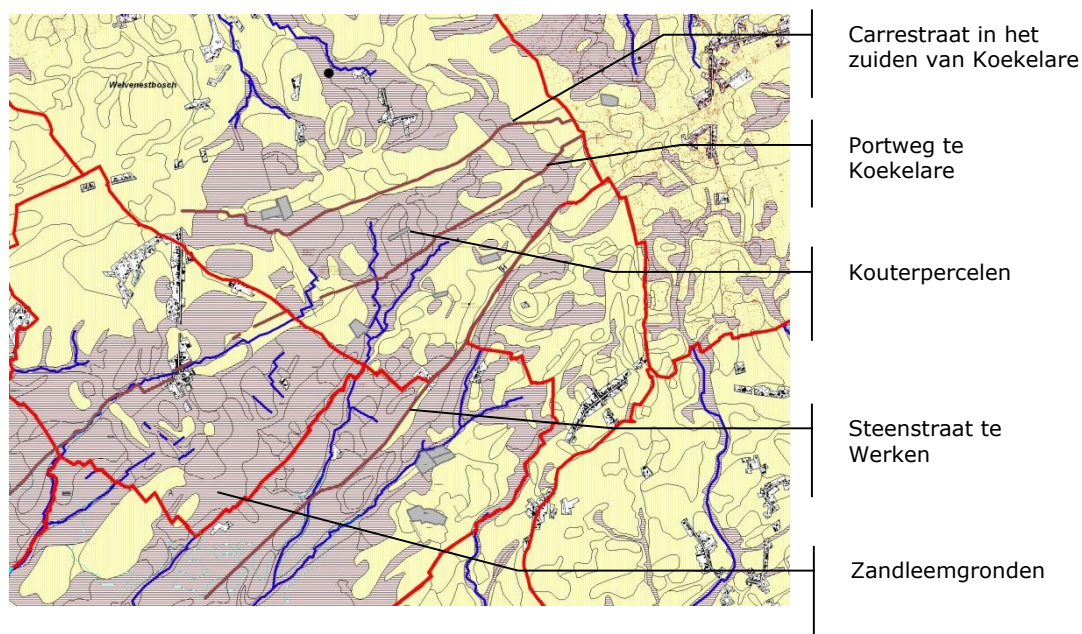
Een onderzoek naar het hoevenlandschap van een domein, waarbij de percelingsstructuur het uitgangspunt vormt, is in Koekelare enkel zinvol op de zandleemgronden.

Ten zuiden van het centrum van Koekelare komen de zandleemgronden tussen de Carrestraat en de Steenstraat aan bod om te onderzoeken, net als de landbouwgronden ten zuiden van Bovekerke-dorp.

³³ Historici hanteren in publicaties soms andere interpretaties voor het begrip vroomhof en curtis.

³⁴ Tijdens deze percelingsstudie werden twee grote weilanden vastgesteld langs de Brugse Heirweg te Koekelare. Opvallend was dat er op beide sites een drinkplaats voor het vee te bespeuren valt die aansluit op de Westbeek.

³⁵ Vanheule 1953, 34.

Figuur 6. Bodemkaart met de zandleemgronden in het zuiden van Koekelare, Bovekerke en het oosten van Werken.

Aan de hand van de Koekelaarse ommeloper (1705-1711) wist L. Vanheule op enkele gronden van het grondgebied van de gemeente Koekelare koutertoponiemen te lokaliseren³⁶. De aanwezigheid van koutertoponiemen wijst op landbouwgronden en dus ook op ontginning.

■ Grondplan

Met een GIS-softwareprogramma³⁷ werden alle in aanmerking genomen percelen uit de 19de-eeuwse kadasterkaarten op het huidig digitaal kadaster overgetekend. Dit was het geval voor delen van Bovekerke, Koekelare, Vladslo en Werken. Deze methode was bijzonder tijdrovend, maar was beter dan te werken met ingescande Popp-kaarten waarbij steeds aparte georeferering nodig is voor verschillende delen van het onderzoeksgebied.

Door het nauwkeurig overtekenen van de percelen op het huidig kadaster kon ook met een grote precisie over de gemeentegrenzen heen gekeken worden, wat niet zo vlot zou gaan bij het werken met aparte Popp-kaarten. Het onderzoeksgebied kon dan ook steeds in zijn totaliteit bestudeerd worden.

De transparant getekende percelen werden een nuttig grondplan en lieten toe om deze op verschillende andere kaarten te projecteren.

Het was opvallend dat er heel weinig verschillen waren tussen de 19de-eeuwse en de huidige percelering. Het gebied, dat gespaard bleef van ruilverkavelingen en andere inrichtings-initiatieven, kan dan ook als een behoorlijk gaaf gebleven gebied aanzien worden.

³⁶ Vanheule 1953, 53.

³⁷ ESRI, Arcview versie 3.3.

■ Onderzoek van het cultuurlandschap

De nederzettingsstructuur, de infrastructuur en de percelering zijn de drie samenstellende elementen van een cultuurlandschap. Deze drie elementen dienen dan ook van naderbij bekeken te worden.

■ Nederzettingsstructuur

Bovekerke, gelegen langs de Portweg, is de enige nederzetting in het onderzoeksgebied. Met zijn vermoedelijke mottestructuur kunnen we er vanuit gaan dat de nederzetting Bovekerke recenter (11de – 12de eeuw) is dan de beoogde periode in het onderzoek. Het kerktoponiem en Bovekerkes eerste vermeldingen³⁸ (1119) bevestigen dit.

We kunnen er vanuit gaan dat de nederzettingstructuur van Bovekerke-dorp zijn invloed heeft gehad op de omliggende percelering. Daarom moet er voldoende afstand genomen worden van deze nederzetting om oudere percelering aan te treffen.

Uit het voorgaande kunnen we besluiten dat de jongere nederzettingstructuur van Bovekerke eerder nadelig is voor het onderzoek. De aandacht in dit onderzoek dient dan voornamelijk te gaan naar de twee overige samenstellende elementen van het cultuurlandschap: de infrastructuur en de percelering.

Het zijn de enige elementen die ons mogelijk kunnen wijzen op de omvorming van een vroeg cultuurlandschap!

■ Infrastructuur

De infrastructuur in dit gebied is beperkt. Wegen en grachten zijn de voornaamste elementen. In deze onderzoeksmethode werden alle wegen afgebeeld op de verschillende beschikbare kaarten³⁹ en de voornaamste grachten in het GIS-grondplan opgenomen.

Meestal zijn de wegen aan de hand van smalle laanpercelen terug te vinden. Een stippellijn langs een perceelsgrens is eveneens een aanduiding. Het zijn vaak verdwenen weggetjes aan de rand van een perceel.

In twee stappen zullen we de infrastructuur samenbrengen.

De wegen van de kaart van de Buurtwegen (1844) krijgen onze voorkeur om als eerste aan bod te komen. De kaart bevat veel detail, maar is vooral interessant omdat ze in verschillende delen werd getekend. We hebben daarbij kunnen vaststellen dat de keuze van contouren van de verschillende plannen rekening hield met infrastructuurelementen⁴⁰.

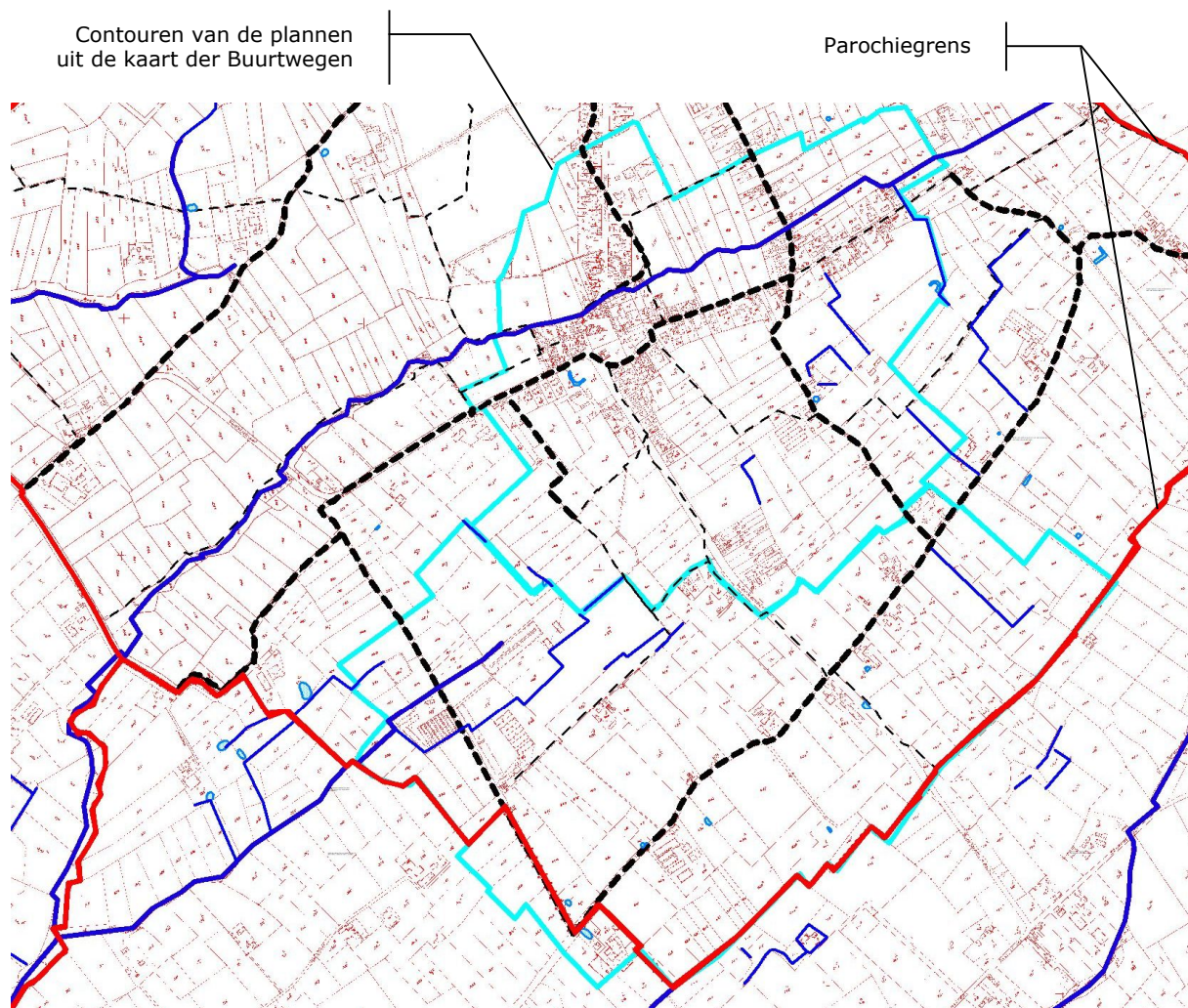
Op onderstaande figuur werden de *Chemins* met een dikke streepjes lijn weergegeven en de *Sentiers* met een fijne streepjes lijn weergegeven. De contouren van plan 5 (bovenaan) en plan 7 (onderaan) werden ook opgenomen in de figuur.

---

³⁸ Er zijn twee vermeldingen in 1119 voor Bovekerke, een kerkelijke en een wereldlijke.

³⁹ Atlas Cadastral, Bovekerke, Popp, 1843; Kaart van de Buurtwegen Bovekerke, 1844; Vandermaelen, Dixmude-Ghistelles, 1846; Dépôt de la Guerre, opgenomen in 1861, gedrukt in 1866; Carte topographique Flandre Occidentale Popp, 1872; Dépôt de la Guerre, 1861, revisie 1883, gedrukt in 1898; Kaart gemeente Bovekerke, prefusie 1971.

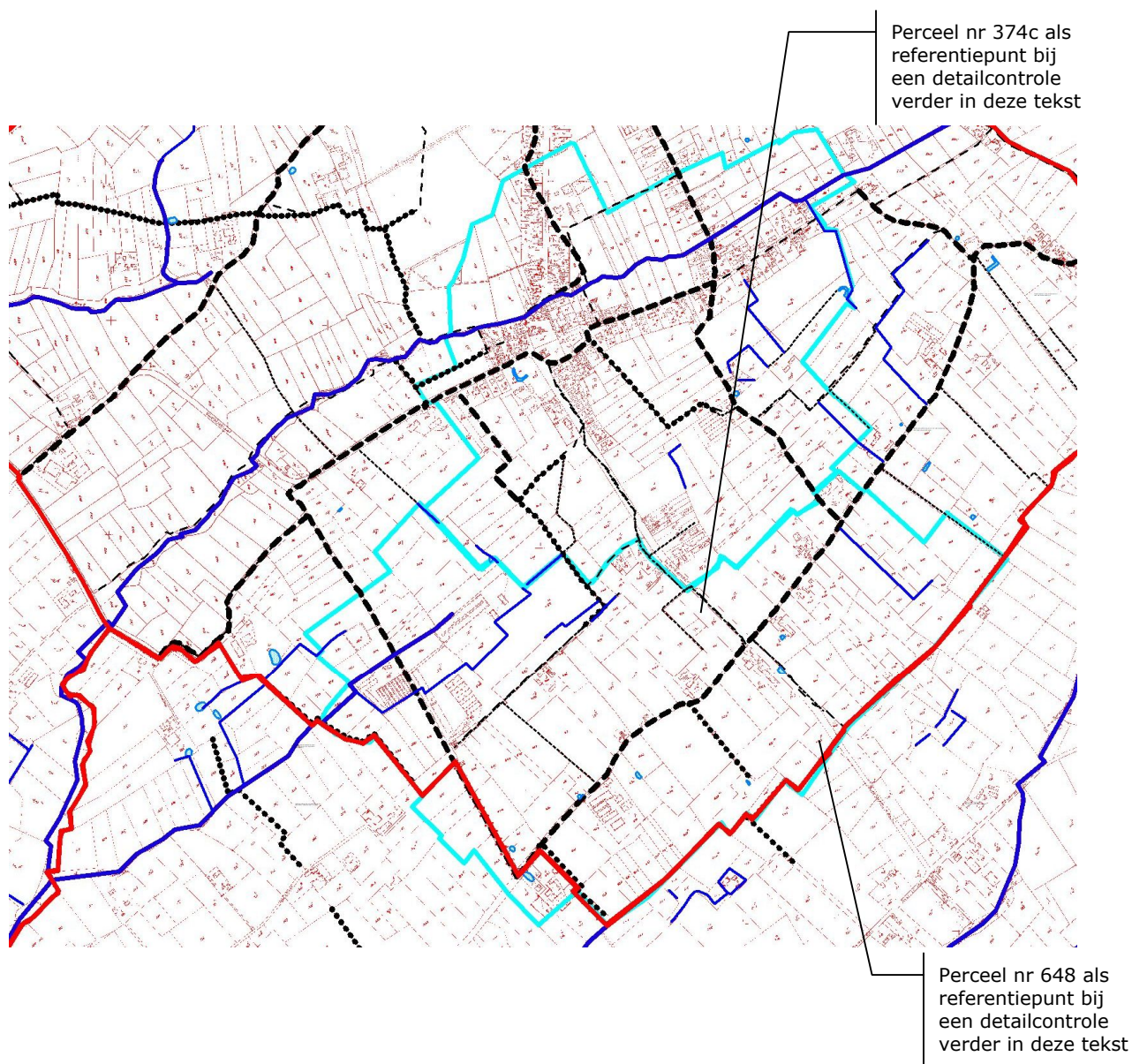
⁴⁰ Dit is soms ook het geval voor andere perceelsbegrenzingselementen, die verder aan bod komen.

Figuur 7. Fragment uit de huidige digitale kadasterkaart met wegen van de kaart Buurtwegen Bovekerke (1844). *Chemins* in dikke streeplijn, *Sentiers* in fijne streeplijn, met volle lijn in zacht grijs de contouren van plan 5 (bovenaan) en plan 7 (onderaan). Grachten en greppels werden in donker grijs opgenomen.

In tweede instantie voegen we nog de wegen van de kaart van Vandemaelen, kaartdeel Diksmuide/Gistel (1846) en de Poppkaart van Bovekerke (1843) op de figuur.

We hebben kunnen vaststellen dat met deze kaarten een volledige overlapping werd bereikt voor de weergave van alle wegen. De militaire kaarten Dépôt de la Guerre en andere topografische kaarten moeten bijgevolg niet meer apart aan bod komen.

Figuur 8. Fragment uit de huidige digitale kadasterkaart met wegen van de kaart Buurtwegen Bovekerke (1844), aangevuld met wegen van de kaart Vandermaelen Diksmuide/Gistel (1831) in dikke bolletjeslijn en de Poppkaart (1843) in fijne bolletjeslijn.

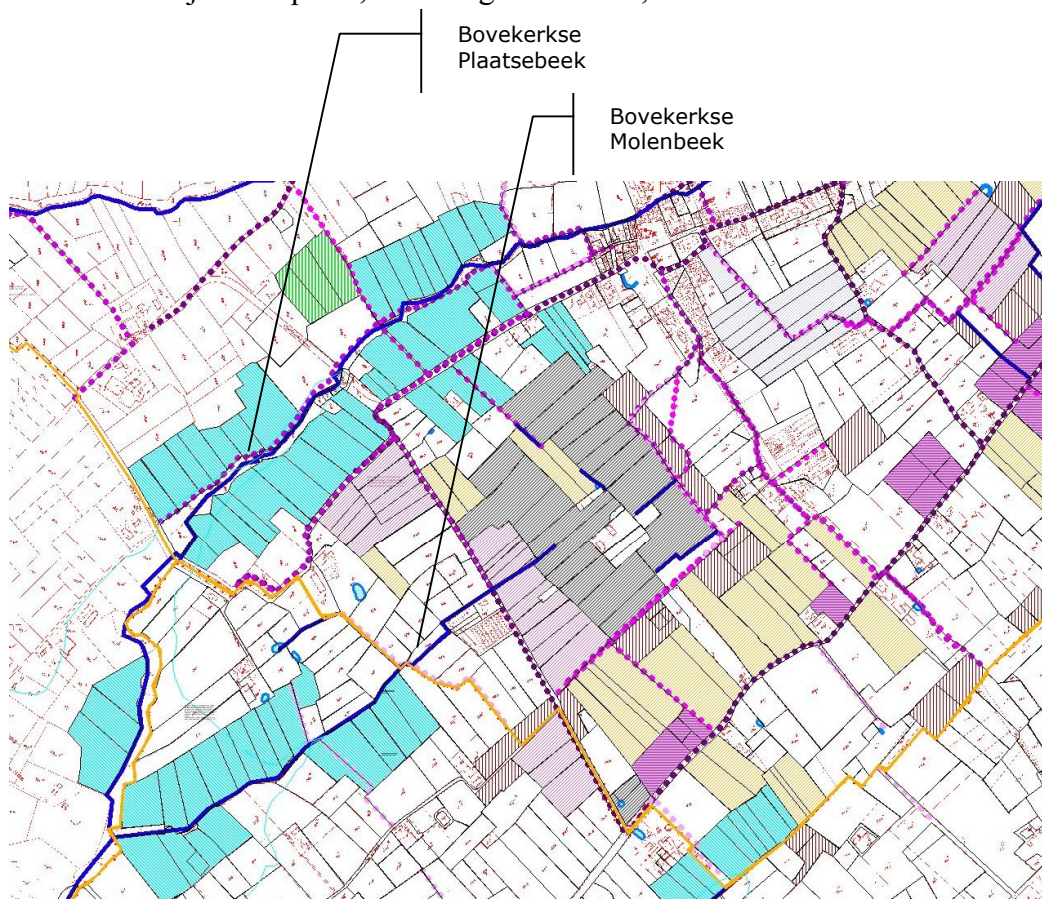
Opvallend is dat veel wegen haaks op elkaar staan.

▪ Percelering

Na het in kaart zetten van de infrastructuur werden groepen percelen samengenomen op het grondplan.

De criteria om percelen samen te beschouwen zijn daarbij de verzameling van percelen, die samen van een grotere vorm of *Gewann*⁴¹ lijken deel uit te maken en een groepering van percelen, waarvan de systematische aanleg kan verondersteld worden.

Zo zijn de strookpercelen aan de oevers van de Bovekerke Plaatsbeek en de Bovekerkse Molenbeek een voorbeeld van systematische aanleg bij de inname van de beekvallei. Vermoedelijk zijn ze na een verlandingsproces t.g.v. het aanleggen van de sluizen van Nieuwendamme⁴² bij Nieuwpoort, ten vroegste na 1251, ontstaan.

Figuur 9. De grijschakeringen tonen *Gewanne* en groepen van systematisch aangelegde percelen in het zuiden van Bovekerke.

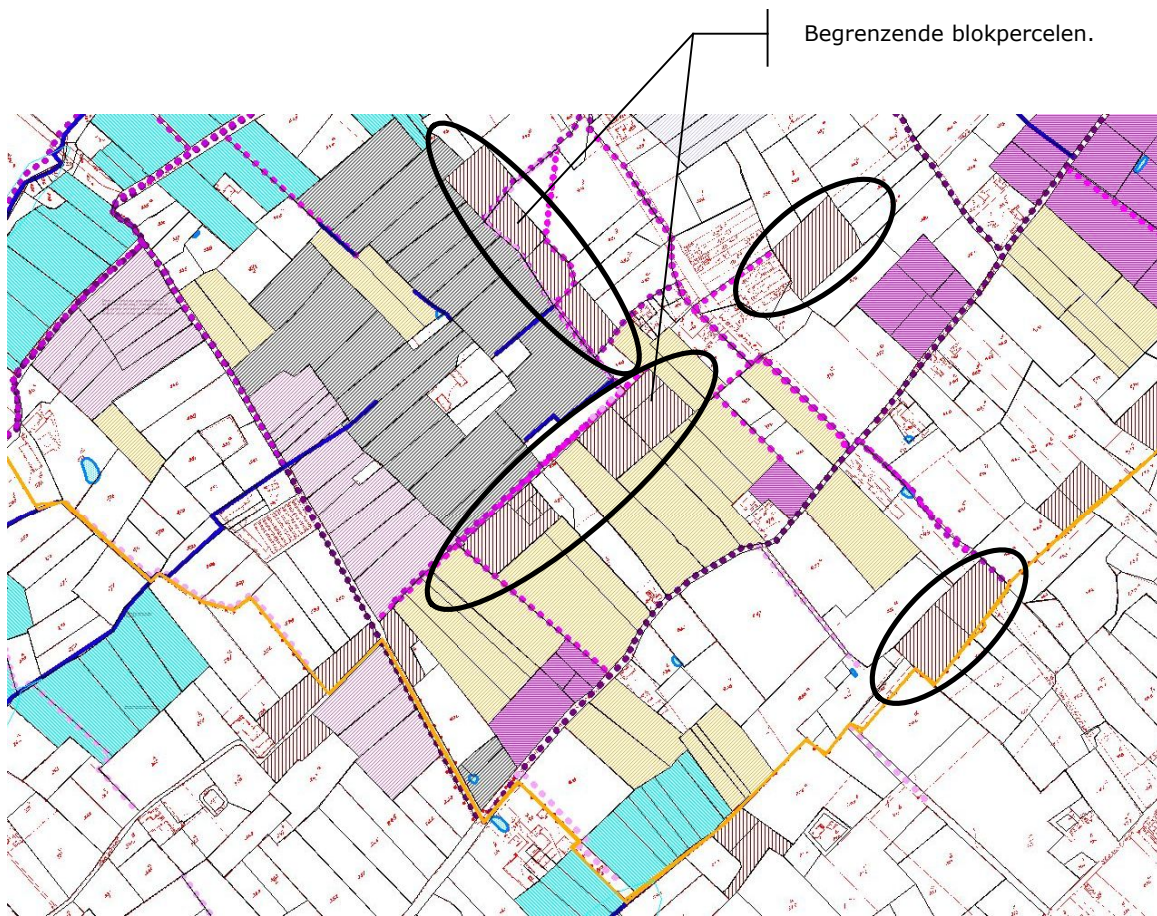
Opvallend is dat de oriëntatie van de percelen in de groepen dezelfde is. De oriëntatie per groep is daarentegen soms verschillend.

⁴¹ Vierhoekige onregelmatige percelen noemen we blokpercelen. Langwerpige percelen noemen we strookpercelen (verhouding lengte/breedte kleiner of gelijk aan 2,5), bij uiterst fijne percelen spreken we ook van repels. Als (kleine) blokken opgedeeld zijn in relatief korte en brede stroken, hebben we een tussenvorm. Dit noemen we een *Gewann*. Een *Gewann* is bijgevolg een combinatie van gelijkvormige percelen die een grotere vorm maken.

⁴² De Roo & Hindryckx 1995, 67.

▪ Perceelsbegrenzingsen

Naast de perceelsstructuur is ook de begrenzing van de percelen het bestuderen waard.

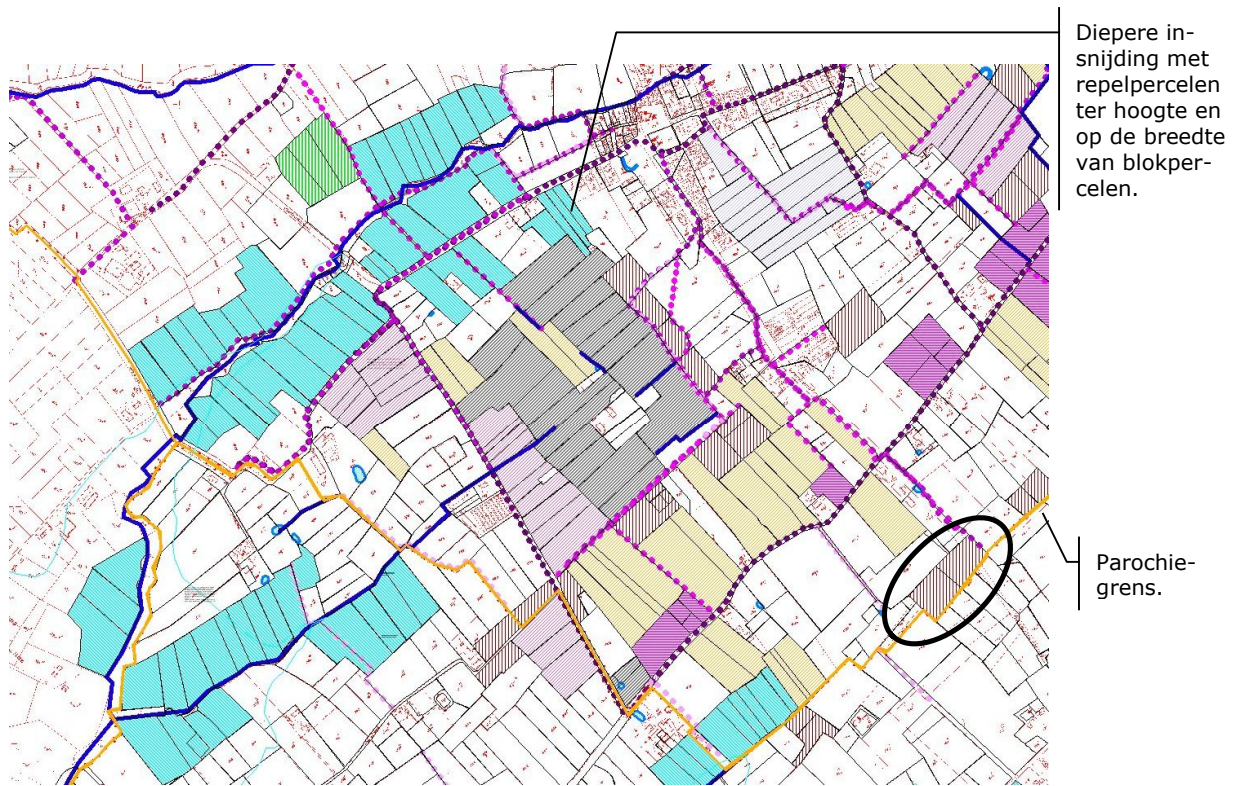
Figuur 10. De parochiegrens, opvallende kleine blokpercelen en andere begrenzingselementen in het zuiden van Bovekerke.

Een opvallend feit is dat enkele wegen de begrenzing vormen van één of meer zijden van een *Gewann*.

Tevens is het opmerkelijk dat soms aansluitend op deze begrenzungswegen een zone met opvallende gelijkvormige kleine blokpercelen ligt. Enkele ervan zijn volgens de legger bij het Popp-kadaster bos.

Deze blokperceeltjes vormen hierdoor als het ware een nog meer uitgesproken begrenzung. Ze zijn in de figuur weergegeven met een verticale arcering.

Op de volgende figuur vallen bij de systematische ontginning langs de Bovekerke Plaatsebeek in het verlengde van de blokperceeltjes smalle en langwerpige percelen op. Ze snijden ook dieper in het landschap.

Figuur 11. De opvallende blokpercelen als begrenzingselement.

De diepere insnijding van deze percelen is ook een aanduiding voor een begrenzingselement.

De insnijding van de percelen ten gevolge van een vermoedelijk 13de, 14de eeuwse systematische beekvalleiontginning laat veronderstellen dat deze van een recentere oorsprong zijn dan de blokpercelen.

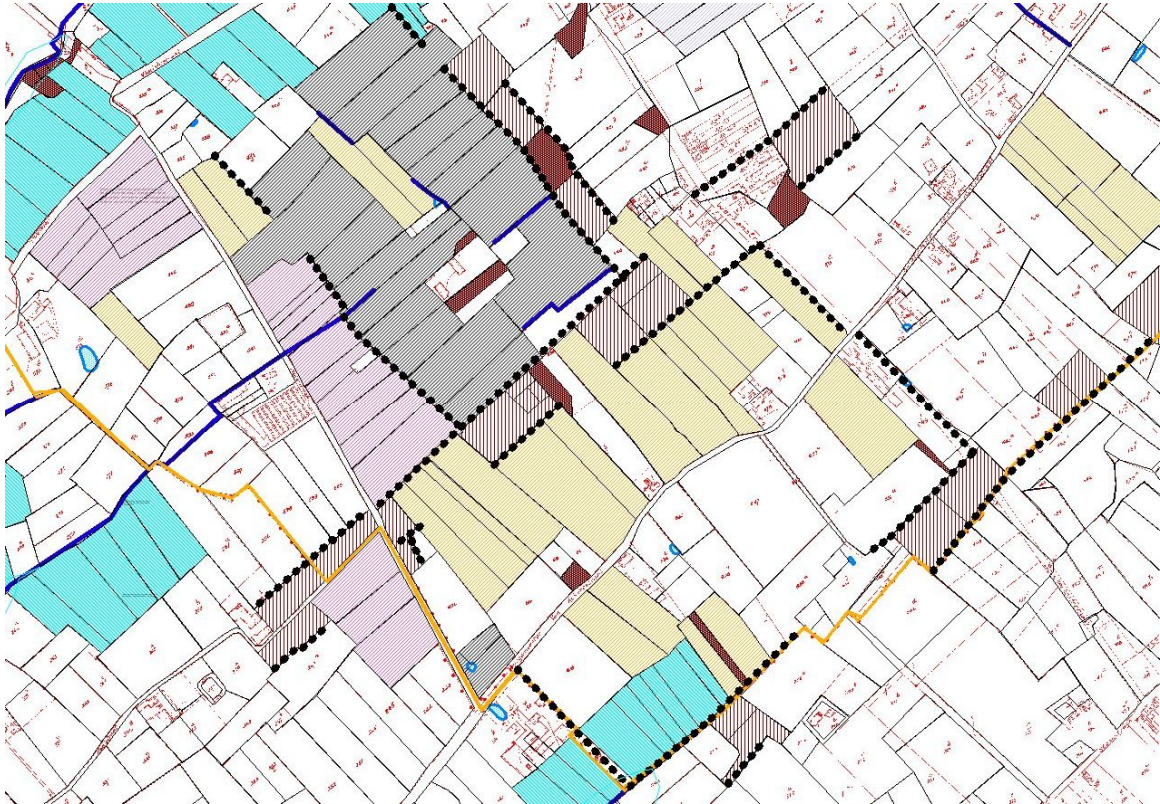
Onderaan op de figuur maakt zelfs de parochiegrens van Bovekerke en Werken deel uit van de begrenzing van de blokpercelen.

Gedeeltelijk maakt de parochiegrens gebruik van de loop van de Praatbeek in Werken.

▪ Abstractie en vaststelling

Op onderstaande figuur wordt abstractie gemaakt van de gedetailleerde informatie van de infrastructuur en de begrenzingselementen.

De duidelijkste elementen worden met een zwarte stippellijn weergegeven.

Figuur 12. Abstractie van infrastructuur en begrenzingselementen.

Het ziet er naar uit dat de stippellijnen op deze figuur de aanwezigheid van twee rechthoekige structuren in de percelering aangeven.

Een rechthoekige structuur situeert zich daarbij in het zuidelijk deel van de parochie Bovekerke en heeft een noordoost/zuidwest oriëntatie.

Haaks op het midden van deze structuur, situeert zich een noordwest/zuidoost georiënteerde kleinere rechthoekige structuur.

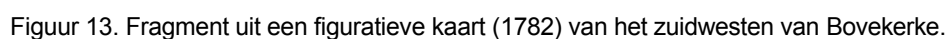
Verder detailonderzoek is nodig om deze vaststelling te onderbouwen.

▪ Detailcontrole

Een extra controle voor de intuïtieve vaststelling van rechthoekige structuren in de percelering dringt zich op. Deze vaststelling ontstond immers vanuit een *helicopterview*.

In deze controleoefening worden de contouren van de meest zuidelijke rechthoekige structuur in detail bestudeerd.

Op een figuratieve kaart uit 1782, waarbij het zuiden van Bovekerke bovenaan is getekend, wordt de parochiegrens aangeduid als *gescheid van Werken en Bovekerke*. Deze grenslijn loopt rakelings langs een groep omhaagde repelpercelen die we als een groentetuin kunnen interpreteren, door het erf van een boerderij. Recentere kaarten tonen een verplaatsing (bijgetekend in streepjeslijn) van de parochiegrens waardoor het erf van de boerderij volledig op het grondgebied van de parochie Werken komt te liggen.

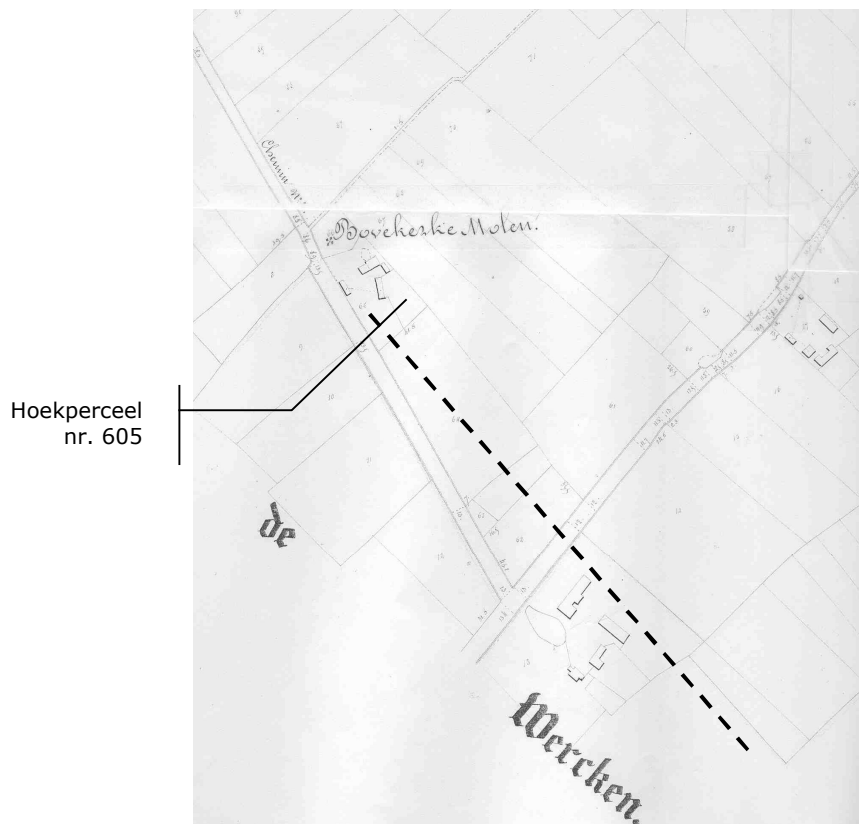

Ten noorden (=onder) van de huidige Burgemeester Van Ackerestraat (de voormalige Zuidstraat en op het grondgebied van Werken de *Coburg Straete*) loopt de parochiegrens verder langs een weggetje met de markering *Verduysterde Straete*. Het 19de-eeuwse kadaster maakt geen melding meer van deze weg.

De percelen 9 en 10 op de figuratieve kaart (1782) houden geen rekening met de *Verduysterde Straete* en lopen over het weggetje. Dit toont aan dat de percelering recenter is dan het weggetje. De percelen delen het land op tot tegen de rechthoekige structuur.

Het weggetje sluit aan op een recenter en hedendaags tracé of *de straete van Bovekerke naar de Zuyd Straete*⁴³. De recentere weg heeft ook hier aanleiding gegeven om de parochiegrens tussen Bovekerke en Werken te verplaatsen. De gronden die werden weggenomen van Bovekerke om de boerderij tot één geheel te brengen werden m.i. hier gecompenseerd door de gronden tot de kruising met de *Coburgstraet* in Bovekerke op te nemen.

Aangezien de parochiegrens werd verlegd⁴⁴ is het verantwoord een extrapolatie te maken naar de oorspronkelijke parochiegrens tussen Bovekerke en Werken.

Figuur 14. Fragment uit de kaart van de buurtwegen (1846) met een extrapolatie-oefening⁴⁵.

De denkbeeldige lijn loopt dan langs de percelen 9 en 10 van de figuratieve kaart tot de boerderij waar de Bovekerke Molen zich situeert. Een klein hoekperceel nr. 605 van het recent kadaster is het eindpunt van de extrapolatie-oefening.

⁴³ Er zijn indicaties in de ommeloper van 1656 van een geschil tussen Werken en Vladslo, en dat het weggetje verder loopt op het grondgebied van Werken richting de Middelstraat of de grens tussen Bovekerke en Werken en Vladslo m.n. "*tot de straete die zuytoost oostwaert uyt de noortstraete naar de Bovekercke meulen loopt, alwaer de prochien van Vladslo Wercken & Bovekerken op scheeden*".

⁴⁴ Volgens de kaarten tussen 1782 en 1846.

⁴⁵ De extrapolatielijns werd iets links naast de perceelsbegrenzing getekend, om de perceelsgrens op de figuur zichtbaar te houden.

Noordoostwaarts vertrekkende uit het hoekperceel 605, kunnen we een lijn langs zeven parallelle, aanpalende percelen trekken (zie figuren 10, 11, 12), waarbij de lijn voor de laatste twee percelen samenvalt met een landweggetje (figuur 10). Bij het laatste perceel, nr. 374C (zie figuur 8), maakt het landweggetje een haakse hoek om in zuidoostelijke richting samen te lopen met de huidige Werkenstraat. We kunnen de Werkenstraat volgen tot perceel nr. 648 (zie figuur 8) van het huidige kadaster.

Opnieuw stellen we aanpalende perceelsgrenzen vast in zuidwestelijke richting.

Even verder treffen we de parochiegrens opnieuw. Net vóór de hoek waaruit we vertrokken zijn merken we dat de parochiegrens samenloopt met een gracht die duidelijk een verplaatsing is van het natuurlijk tracé van de Werkense Praatbeek.

De controle van de contouren van de rechthoekige structuur en deze beschrijving bevat m.i. voldoende elementen om aan te nemen dat de intuïtieve vaststelling geen toevalstreffer is.

Ik meen dan ook dat het verantwoord is om hier te mogen spreken over een rechthoekige veldinrichting in het landschap.

■ Andere indicaties voor veldinrichting

■ Kern

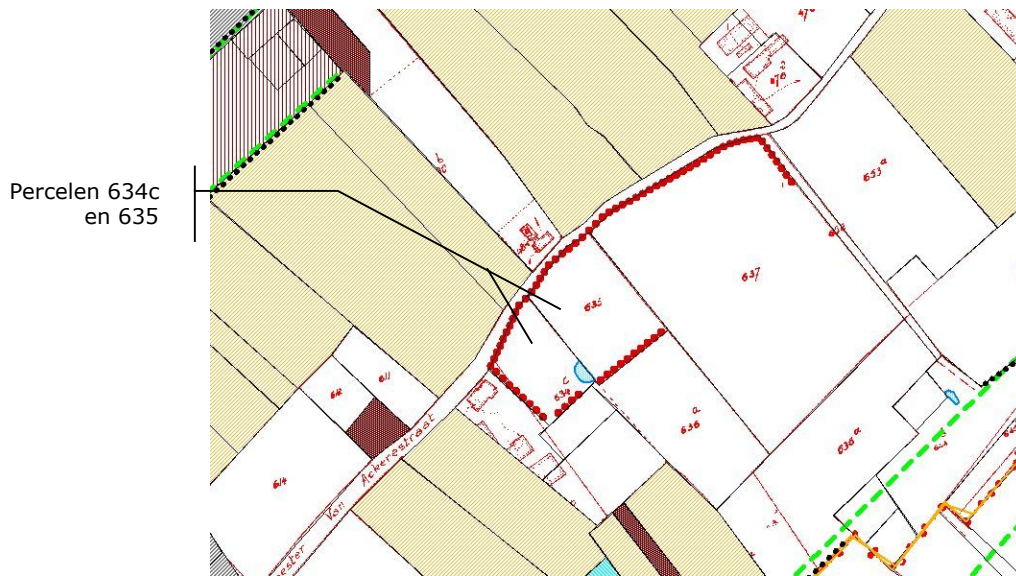
De Burgemeester Van Ackerestraat of de voormalige Zuidstraat, heeft voornamelijk een recht verloop. In het zuidelijk deel van de weg maakt het tracé opeens een boog.

Figuren 15 en 16. Kaart Vandermaelen (1831) en huidige topografische kaart.

De boog situeert zich zowel in de lengte-as als in de breedte-as volledig centraal in de eerder vastgestelde rechthoekige structuur.

De boog in de weg, samen met de ligging en de grootte van percelen 634c en 635 doen vermoeden dat de Burgemeester Van Ackerestraat zich buigt rond een kern.

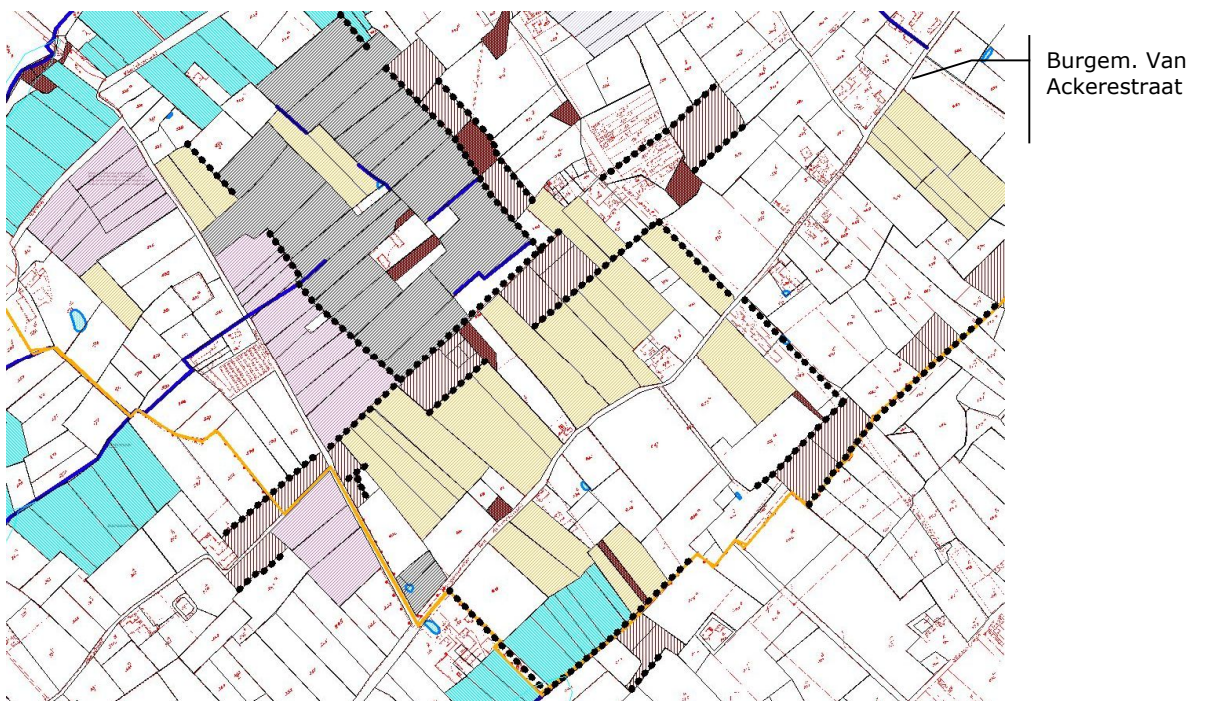

Figuur 17. De Burgemeester Van Ackerestraat lijkt een bocht te maken rond een kern.

Op de figuur valt het ook op dat de hedendaagse bewoning buiten deze kern ligt. Een zuid-oost lopend weggetje palend aan de kern, geeft aan dat de kern zo wordt gevrijwaard.

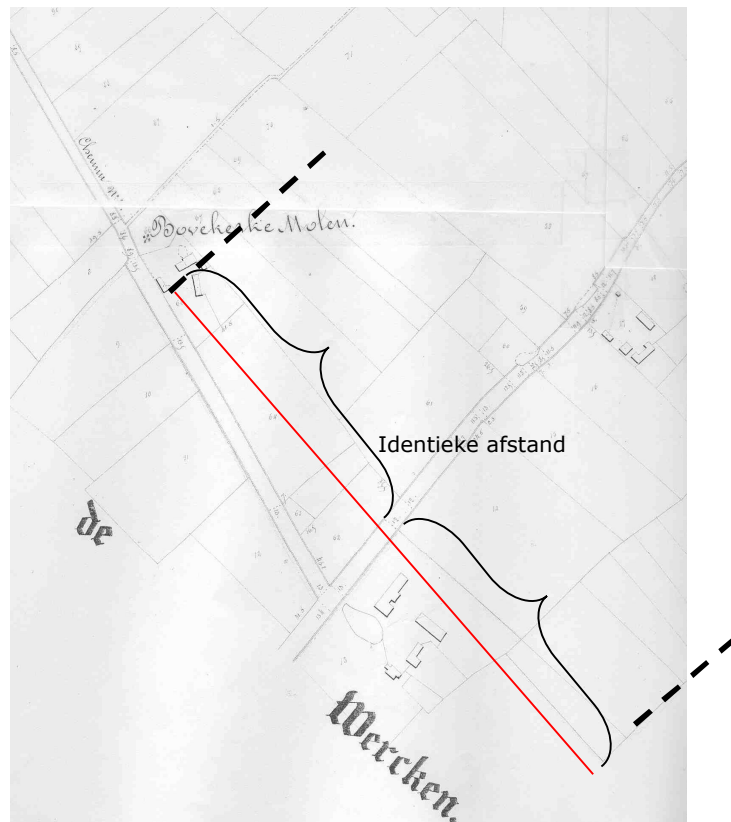
▪ Opdeling van de structuur

Het tracé van de Burgemeester Van Ackerestraat snijdt in lange richting de meest zuidelijke rechthoekige structuur middendoor.

Figuur 18. Deel van het tracé van de Burgemeester Van Ackerestraat.

Meer zuidwaarts van de kern verlaat de Burgemeester Van Ackerestraat precies in het midden de rechthoekige structuur.

Figuur 19. De weg centraal in de structuur.

Volgens deze vaststellingen lijkt de kern precies te zijn aangelegd op een keurig uitgemeten rechthoekige structuur.

▪ Ligging andere structuur

De meer noordelijk gelegen kleinere structuur situeert zich haaks precies op midden van de grotere structuur (zie figuur 18).

Dit lijkt niet toevallig te zijn. Er zijn extra aanduidingen:

Een gracht haaks op de noordelijke korte zijde situeert zich precies in de midden. De percelering in het midden van de structuur loopt niet tot in het midden en lijkt ook hier indicatief te zijn voor de vrijwaring van een kern. De percelen in het zuidelijke deel van de structuur raken elkaar precies in het midden.

De drie voorgaande vaststellingen zijn indicaties voor een langse middenopdeling van deze kleine structuur.

De extrapolatie van deze middenlijn, door de grote structuur komt verder precies uit op een 'knikje' in de zuidelijke parochiegrens tussen Bovekerke en Werken⁴⁶.

Ik meen met deze aanduidingen nog meer de vaststelling te onderbouwen en daarom met zekerheid te mogen spreken van veldinrichtingen.

⁴⁶ Verder in dit artikel, bij de rubriek 'Veldinrichting en ontginningsassen' wordt dit bij figuur 23 geïllustreerd.

■ Toponiemen

Zoals aangegeven in de inleiding stelt A. Verhulst voor om ook de plaatsnaamkunde te benutten in dergelijk onderzoek.

De toponiemen op de beschikbare kaarten zijn bijzonder beperkt.

■ Molenhoek

Het toponiem Molenhoek staat heden voor een ruim gebied in het zuidwesten van Bovekerke en gaat terug tot *Bove Molen*⁴⁷.

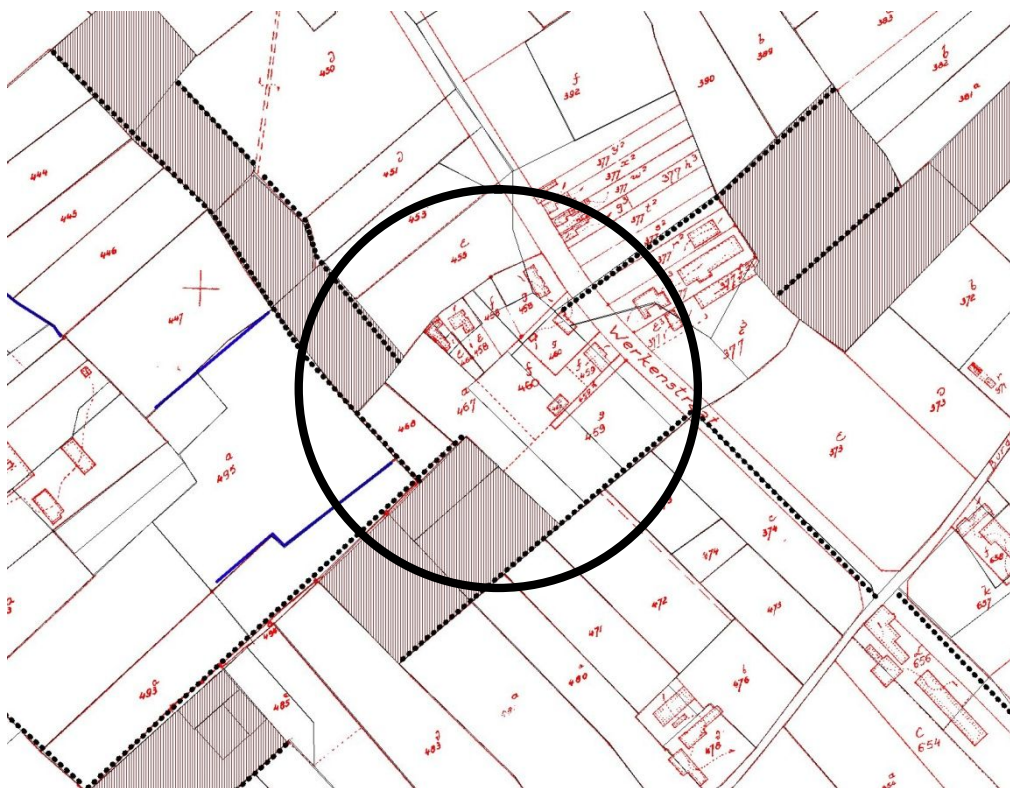
Hoewel men beslist deze positie van de molen heeft uitgekozen om een goede windvang te verzekeren, is het leuk om vast te stellen dat de molen net buiten de ‘hoek’ stond van de (grote zuidelijk) gelegen rechthoekige structuur.

■ Het ‘Aalpitje’

Langs de Werkenstraat in Bovekerke ligt het gehucht ‘het Aalpitje’. Hoewel dit geen officiële benaming is voor een wijk, weet elke Bovekerkenaar het Aalpitje te situeren. Tot de jaren 1970 trof men er meerdere kleine woningen aan⁴⁸. Eén ervan was midden de 20e eeuw een café met als benaming ‘Het Aalpitje’.

Het woorddeel ‘aal’ of ‘ale’ uit het toponiem heeft betrekking op mest.

Het toponiem is vermoedelijk te jong om een relatie te leggen met de beoogde periode.

Figuur 20. Situering van het gehucht “Het Aalpitje” te Bovekerke langs de Werkenstraat.

⁴⁷ De Flou vermeldt de *Bove Meulen* in 1562. De molen en het toponiem Bove Molen zijn terug te vinden op de Pourbuskaart uit 1571.

⁴⁸ Niet te verwarren met de woningen gelegen op de smalle percelen ten oosten langs de Werkenstraat.

Op figuur 20 merken we dat de woningen van het gehucht op kleine perceeltjes gelegen zijn. Deze kleine percelen liggen alle precies binnen een vorm of structuur. Door hun grootte en ligging wijken ze totaal af van de omliggende percelen.

De perceelsstructuur zou mogelijk kunnen wijzen op een verzamelplaats voor vee, te interpreteren als een dries⁴⁹.

In het zuidwestelijk deel van de structuur situeert zich een depressie. Het grasveld is er bijzonder drassig. Dit kan wijzen op een drinkplaats voor dieren maar dit kan eveneens wijzen op een opslagplaats voor mest.

De gracht vertrekkende uit de depressie kon in beide gevallen de afwatering verzorgen. Het 'Aalpitje' ligt zoals de Bovekerkemolen net buiten de rechthoekige structuur.

▪ Landbouwtoponiemen

De toponiemen *Bove Molen*, Molenhoek en Aalpitje hebben ontegensprekelijk betrekking op landbouwactiviteit.

■ Landbouw en oppervlaktes

A. Verhulst⁵⁰ kent door het *polyptychum*, een inventarisachtige beschrijving van 844 tot 859, de oppervlaktes van de *mansi* van Sint-Bertijns.

Volgens hem kan het niet anders dan dat Karel de Grote (768-814) en Lodewijk de Vrome (814-840), de oppervlakten van *mansi* hebben willen uniformiseren.

We onthouden uit zijn bronnenonderzoek de vroeg-Middeleeuwse oppervlakten van 12, 15, 20 en 24 bunder.

Een oppervlaktemeting met de GIS-software⁵¹ van de grote, zuidelijk gelegen rechthoekige structuur levert een oppervlakte op van 317.650m² of 31ha 76a.

Voor de omrekening van de oude eenheid 'bunder' naar 'm²' baseren we ons op de gegevens van H. De Schryver⁵².

Een vierkante roede uit het Brugse Vrije wordt gelijkgesteld aan 14,7456m².

Conversie bunder	Naar m ² of ha
1 Bunder	= 3 x gemet
	= 3 x 300 x roede oppervlakte
	= 3 x 300 x 14,7456 m ²
	= 13.271,04 m ² of 1ha 32a 71ca

Oppervlakte <i>mansi</i> volgens Verhulst	Omgerekende oppervlakte in ha.
12 bunder	15ha 92a
15 bunder	19ha 90a
20 bunder	26ha 54a
24 bunder	31ha 85a

⁴⁹ Het is bekend dat driesen later bewoning aantrokken. Vaak ontstond nabij een kouter een driesgehucht, veelal iets verder van het centrum van nederzetting gelegen. Een dries heeft niet noodzakelijk een uitgesproken driehoekige structuur.

⁵⁰ Verhulst 1981, 177.

⁵¹ ESRI, Arcview versie 3.3

⁵² De Schrijver 1981.

De omrekening toont aan dat de gemeten oppervlakte met de GIS-software bijzonder dicht in de buurt komt van een *mansus* van 24 bunder. Er is een afwijking van 9a. Een tolerantie op de plaatselijke grootte van de roede of de invloed van de beek kunnen bepalende factoren zijn voor deze toch wel kleine afwijking.

De kleinere rechthoekige structuur heeft een gemeten oppervlakte van 154.684m² of 15ha 46a.

Deze oppervlakte komt overeen met 12 bunder en is daarmee de kleinst gekende oppervlakte van een *mansus* volgens A. Verhulst. De afwijking van 46a t.o.v. de gekende groottes is weliswaar groter (2,8%), maar is m.i. aanvaardbaar.

In zijn cursus “Nederzettingsgeschiedenis” vestigde E. Thoen de aandacht op de belangrijkheid om super-regionale verbanden te leggen tijdens een onderzoek. Hier kunnen we minstens een vergelijking maken met resultaten uit zijn studie.

Zoals eerder aangehaald bestudeerde E. Thoen bronnen uit de regio Oudenaarde en Aalst. Hij stelde als algemene trend de verkleining van de landbouwbedrijven vast.

Hieronder een tabel met zijn oudst vastgestelde groottes:

Hospitaal te Oudenaarde		Opp. in bunder
Curtis te Heurne	Tss 1317-27: 30 à 37ha 1435: 29ha	~ 24
Koppenberg te Melden	1317: hof ten Berge 32ha ploegland	~24
Het hof te Avelgem	1379: op basis van meting >22 bunder	20 < x < 24
Hof te Biesdonk te Machelen	1292: 19 bunder 1379: op basis van meting >22 bunder	~ 20 20 < x < 24
Sint-Pieters		
Goed te Rugge te Avelgem	1370: 22,75 bunder akkerland	20 < x < 24
Hof ter Muinken te Avelgem	1265: >49 bunder akkerland	~ 2x 24
Goed te Mulshole te Deftinge	Vóór 1330: 15 bunder dat tot hof is ingericht	15
Hof te Idegem te Lemberge	1281: tot 42 bunder geëvalueerd	~2x 20
Goed ten Boenhove te Zwijnaarde	1330: 18 bunder	~ 10

Opvallend is dat zijn oudste groottes allemaal min of meer passen in het rijtje van A. Verhulst met de vastgestelde oppervlaktes van *mansu* (12, 15, 20, 24 bunder) uit de bronnen van Sint-Bertijns.

Onze gemeten oppervlaktes in Bovekerke lijken dan ook reële waarden te zijn, aangezien ze nog op andere plaatsen in Vlaanderen voorkwamen.

■ Landbouw- en parochiegrenzen

In het uiterste zuiden van Bovekerke valt de parochiegrens samen met de begrenzing van de rechthoekige structuur.

Van parochiegrenzen wordt algemeen aangenomen dat ze zijn ontstaan in relatie met de landbouwopbrengsten, die enkel afkomstig kunnen zijn van toenmalige landbouwbedrijven. Aan het eind van de achtste eeuw werden tienden van de landbouwopbrengsten toegekend aan parochies.

Om discussies te vermijden inzake deze inkomsten was het dus noodzakelijk om een gebied af te bakenen waartoe de landbouwnederzettingen behoorden.

Of de parochiegrens van Bovekerke dateert uit deze tijd kunnen we niet met zekerheid weten. Vermoedelijk is dat zelfs niet het geval. Zoals eerder aangehaald wijzen de nederzettingsstructuur van Bovekerke en zijn eerste vermeldingen op een recenter periode.

Het is echter gekend dat *villa*'s algemeen bleven voortbestaan tot het eerste deel van de elfde eeuw. Van dan af werden domeinen geleidelijk ontbonden⁵³. Het kan dus zijn dat Bovekerke pas een zelfstandige parochie werd met de verbrokkeling van een *villa*. In elk geval zullen de parochiegrenzen dan bepaald zijn volgens de nog aanwezige landbouwbedrijven. Het doel van de parochiegrens was immers nog steeds hetzelfde gebleven.

■ Interpretatie

Rekening houdend met alle voorgaande vaststellingen zou het wel eens kunnen dat de opgemerkte rechthoekige structuren veldinrichtingen zijn die vermoedelijk teruggaan tot vroeg-Middeleeuwse landbouwnederzettingen.

Omdat onze vaststellingen zich ver van het centrum van Koekelare situeren, dat mogelijk moet aanzien worden als het centrum van de *villa* of het landbouwdomein, kunnen we deze veldinrichtingen interpreteren als tenures of *mansi*.

Archeologisch onderzoek kan uitsluitsel geven over deze hypothese.

Algemeen wordt gesteld dat tenures werden bewoond en uitgebaat door kleine landbouwers, die als tegenprestatie periodisch karweien verrichtten op het voorbehouden land van de heer, de reserve en/of betaalden in natura.

In de kern van de kleine structuur treft men heden nog steeds een woning aan⁵⁴. Dit kan wijzen op bewoningscontinuïteit op deze locatie. Het ligt immers voor de hand om bij het bouwen van een nieuwe woning niet de landbouwgronden aan te snijden maar eerder gronden te benutten die reeds dienst deden voor een woning. Landbouweconomisch gezien zou het in het andere geval erg onrendabel zijn.

Met deze vaststelling mogen we de kern in de vierkante structuur mogelijk interpreteren als een (huis)weide voor het vee⁵⁵, waarop tevens de woning van de landbouwersfamilie werd opgetrokken.

De gronden rond de kern, ingesloten in de rechthoekige structuren zijn vermoedelijk de akkerlanden van de tenure.

De gelijkvormige, kleine blokpercelen net buiten het akkerland kunnen mogelijk geïnterpreteerd worden als houtwallen⁵⁶, die de akkerlanden beschermden tegen wind en erosie, maar ook tegen loslopende dieren. Houtwallen waren tevens een belangrijke leverancier van brandstof.

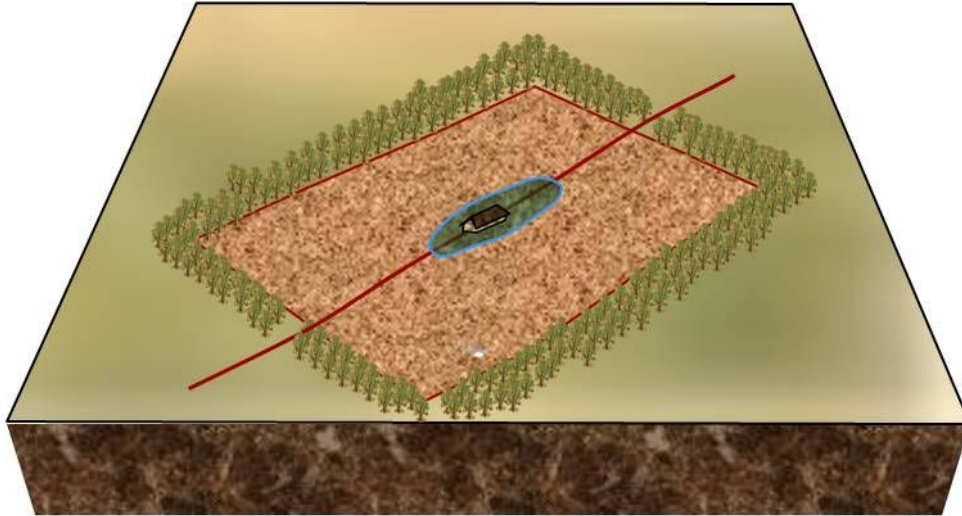
---

⁵³ Ganshof 1944, 52.

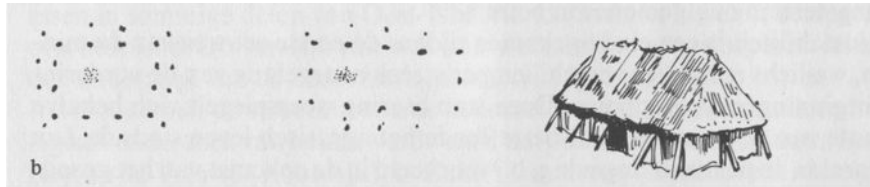
⁵⁴ Heden vestigde de familie Darras er een fazanten- en patrijzenkwekerij.

⁵⁵ Verder in deze tekst zal bij een andere tenure de locatie van de woning in de kern duidelijker vanuit de percelering kunnen worden aangetoond. Zie hoofdstuk 'Onderzoek op zandleemgronden buiten Koekelare'.

⁵⁶ De gemeten breedtes (GIS software, Arcview 3.3) variëren tussen 50 en 85 meter.

Figuur 21. Voorstelling van een *mansus*.

Figuur 22. Voorstelling van een mogelijke woning naar archeologisch gekende vroeg-Middeleeuwse voorbeelden⁵⁷.

■ Letterlijke betekenis van bunder

Het woord bunder, dat eerder aan bod kwam bij de oppervlakteberekening krijgt nu ook een letterlijke betekenis.

Bunder werd ontleend aan het Latijnse *bunnarium*, van *bonna*, *bodina*. In het Frans herkennen we *borne* wat staat voor grens.

De eigenlijke betekenis gaat dan ook terug op ‘begrensd’ of een ‘afgeperkt’ stuk land⁵⁸.

■ Veldinrichting en ontginningsassen

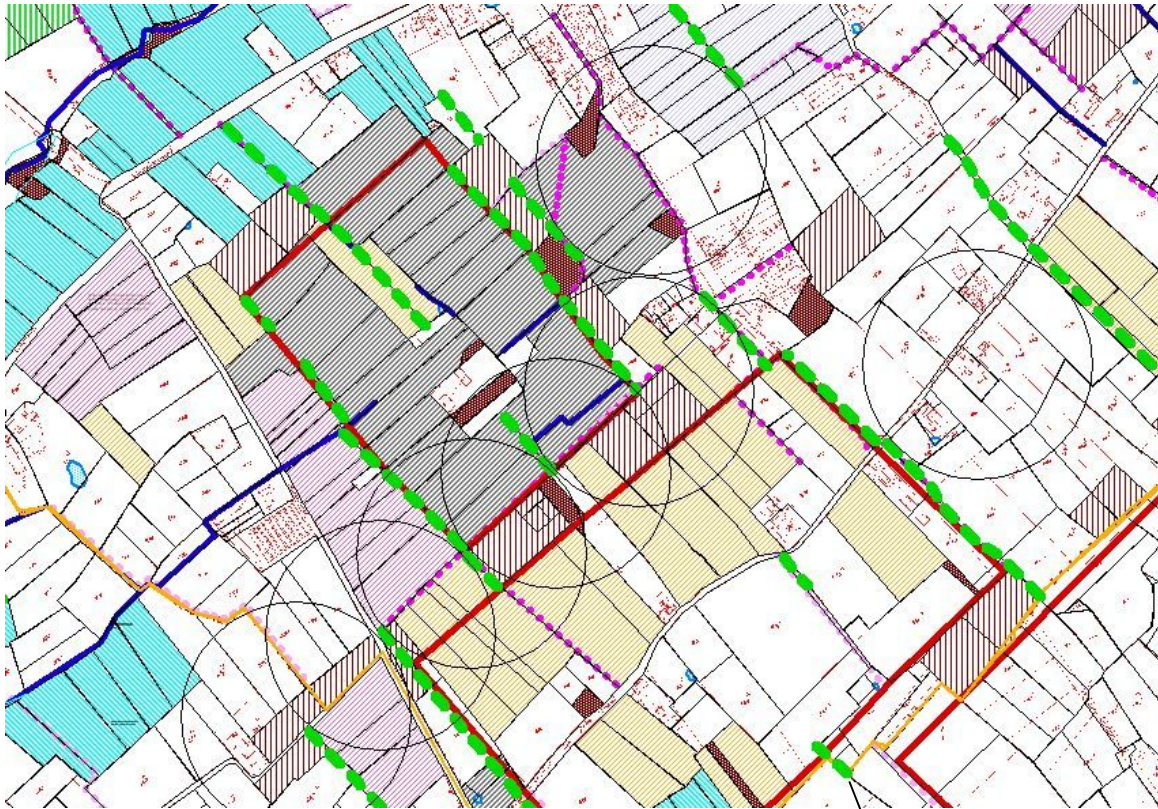
Op de volgende figuur werden cirkels getrokken met dezelfde diameter.

Deze cirkels dienen louter om de lezer te laten zien dat dezelfde tussenafstanden voorkwamen in de veldinrichting.

De tussenafstanden situeren zich voornamelijk tussen de landweggetjes en de eerder besproken perceelsbegrenzingselementen.

⁵⁷ Verhulst & Blok 1981, 162.

⁵⁸ Van Lantschoot 1927.

Figuur 23. Ontginningsassen op gelijke afstanden.

"Knikje" in de parochiegrans

De bovenste cirkel op de figuur is getekend in vermoedelijk nog een andere tenure van 12 bunder⁵⁹ die keurig parallel ligt⁶⁰ met het hoger besproken voorbeeld. Met deze cirkel wil ik voornamelijk aantonen dat tijdens het uitzetten van de afstanden voor de veldinrichting via ontginningsassen van meet af aan werd rekening gehouden met de breedte van de houtwallen.

■ Gestandaardiseerde oppervlakte?

Zoals eerder aangehaald is A. Verhulst ervan overtuigd dat Karel de Grote en Lodewijk de Vrome de oppervlakten van de tenures hebben willen uniformiseren⁶¹.

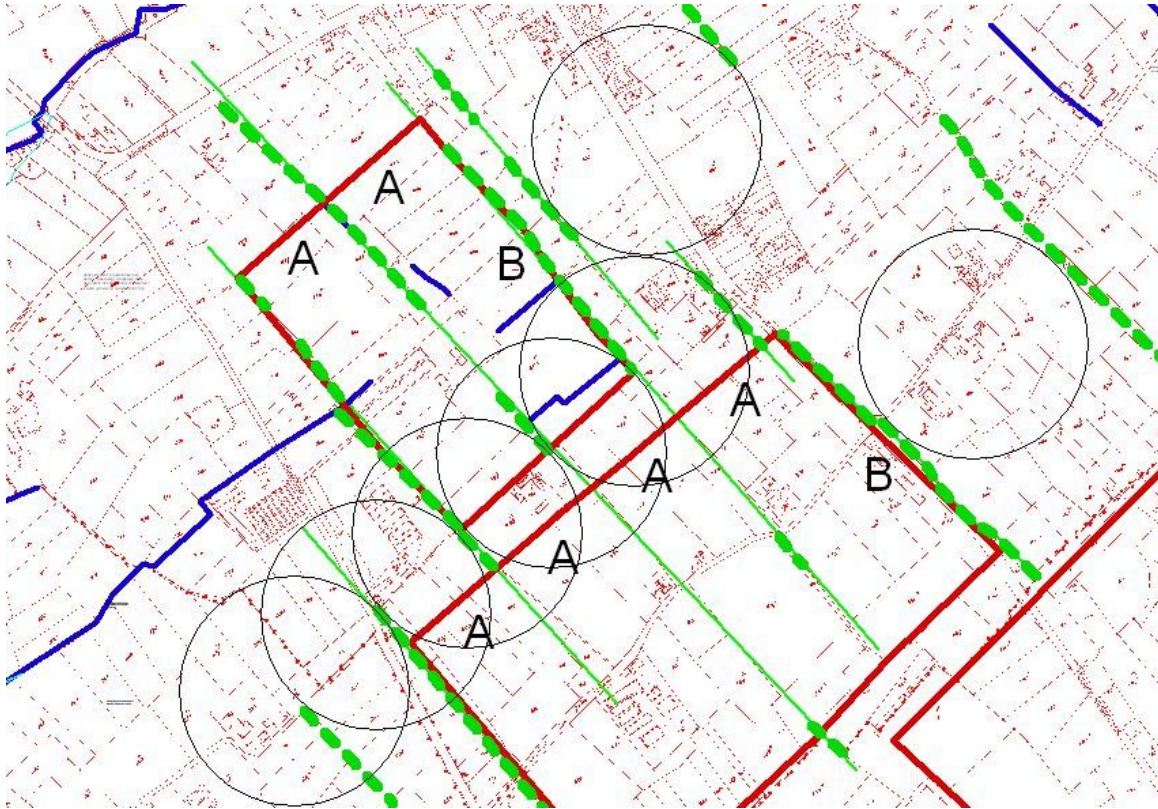
Met de huidige opgedane kennis over de twee vastgestelde tenures en hun schikking tussen de parallelle ontginningsdrenen, meen ik dat de invalshoek tot zijn besluit, eerder een gevolg is dan een oorzaak.

Met volgende figuur wil ik dit illustreren:

⁵⁹ De indicaties zijn minder duidelijk, maar wel aanwezig. De huidige Werkenstraat is dan de centraal lopende weg. De kern zou kunnen bestaan hebben uit perceelsnummers 430, 422, 428, 393 en 452. Begrenzingselementen zijn aanwezig. Deze tenure ligt het dichtst bij het centrum van Bovekerke en is vermoedelijk sneller teloor gegaan bij de ontwikkeling van het centrum van Bovekerke.

⁶⁰ Nog iets meer ten noordoosten situeerde zich vermoedelijk nog een tenure. Ten zuiden van de Populiereweg (voormalige Portweg) kromt de Kleine Middelstraat zich rond een vermoedelijke huisweide van de tenure. Het landbouwbedrijf van de familie B. D'Hooze lijkt centraal te liggen in de kern. Aangezien hier minder aanduidingen zijn, werd deze vermoedelijke tenure niet verder opgenomen in de studie.

⁶¹ Verhulst 1981, 177.

Figuur 24. Oppervlakte berekening.

Ik ga er vanuit dat eerst ontginningsassen op regelmatige afstanden werden bepaald over een ruim gebied en dat daarna ‘tussen’ de ontginningsassen tenures werden ingericht.

$$\begin{aligned}\text{Oppervlakte van de kleinste tenure} &= 2 \times A \times B \\ \text{Oppervlakte van de grootste tenure} &= 4 \times A \times B \quad ^{62}\end{aligned}$$

De formules tonen aan dat de dubbele grootte tussen de kleinste (12 bunder) en de grootste (24 bunder) tenure een logisch gevolg is van de veldinrichting.

Het gebied lijkt zodanig ingedeeld dat het vermoedelijk een maximum aan tenures kon bevatten. In dit geval is dat gebied de ruimte tussen de Bovekerke Plaatsbeek en de Praatbeek op de grens van Bovekerke en Werken.

⁶² Het valt te onderzoeken of een “vierendeel” eventueel terug gaat tot de standaardmaat, hier met symbool A weergegeven.

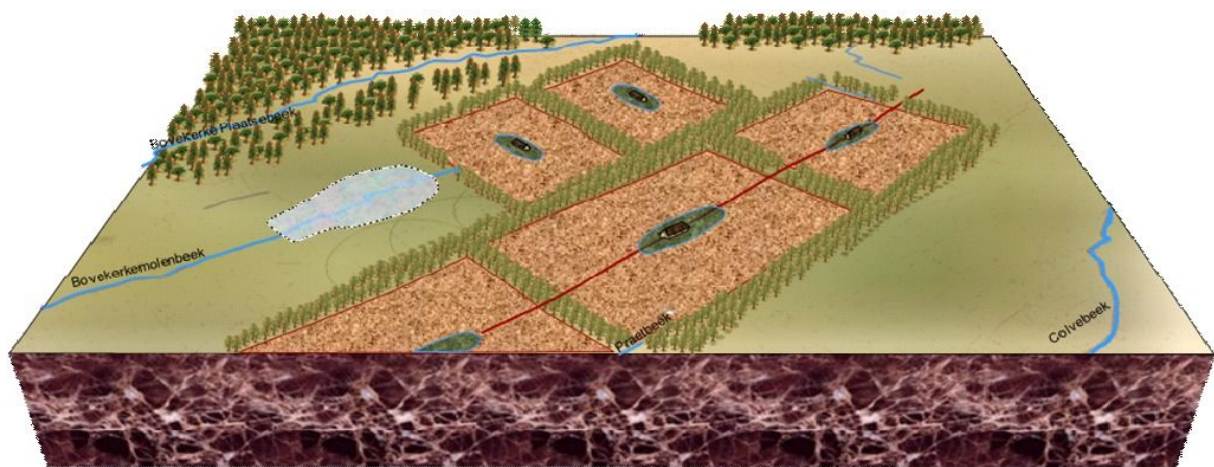
■ Conclusie en reconstructie

Het zuidelijke deel van Bovekerke is eerder in cultuur gebracht dan het noordelijke. Dit heeft te maken met de bodemtextuur, het waren de betere landbouwgronden.

De percelering laat vermoeden dat er een groep van minstens vijf, mogelijk zes tenures keurig en optimaal geschikt de ruimte opdelen tussen de Bovekerke Plaatsebeek en de Praatbeek.

Op sommige plaatsen is er een bewoningscontinuïteit waar te nemen.

Een boerderij die zich aanvankelijk situeerde langs een ontginningsas, kan door het verdwijnen van de ontginningsas in de loop der tijden, als verspreide bewoning ervaren worden.

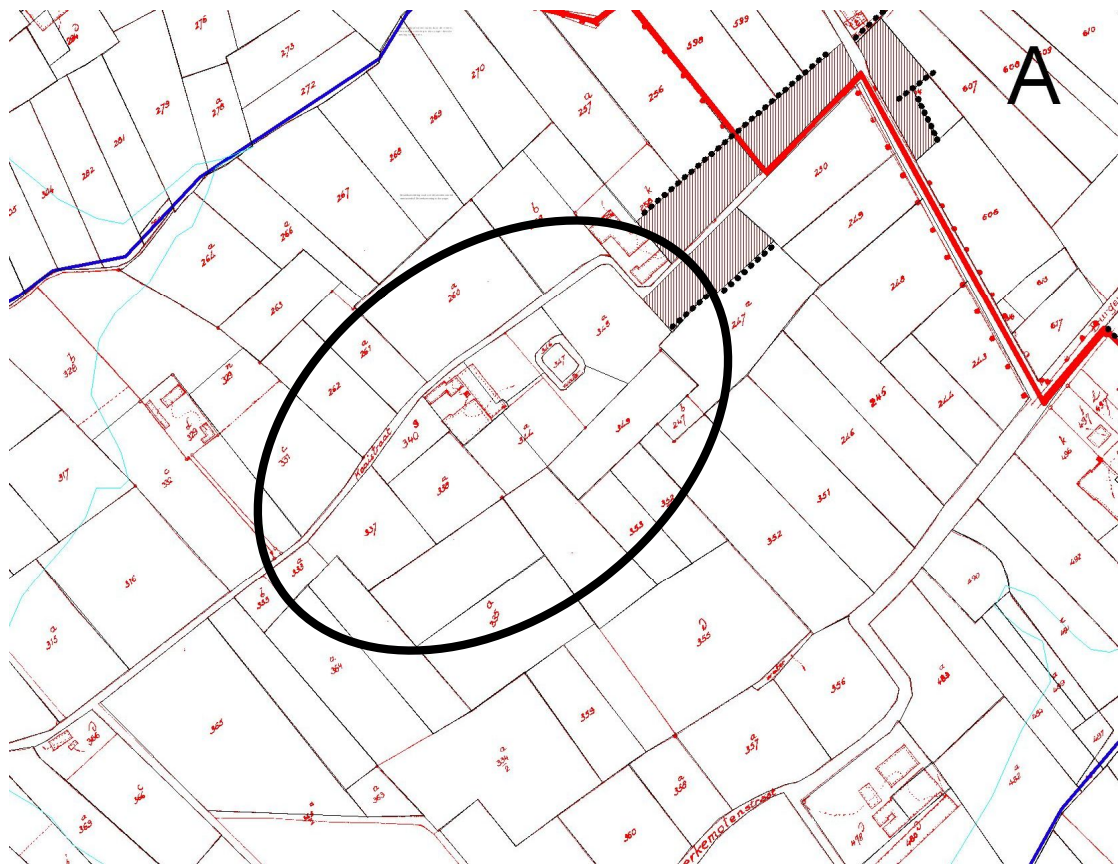
Figuur 25. Reconstructiefiguur van het tenurenlandschap in het zuiden van Bovekerke⁶³.

⁶³ De doormidden gesneden figuur op de voorgrond is een site op het grondgebied van Werken. De Bovekerkemolenstraat buigt zich rond een kern. Een depressie aan de noordelijke zijde van de kern gaat terug tot een omwalling. Deze site werd niet besproken in de tekst maar is deels te zien onderaan op figuur 26.

■ Onderzoek op zandleemgronden buiten Koekelare

■ Vaststelling

Langs de Kaaistraat in Werken werd in de percelering een groep percelen opgemerkt die door de eerdere bevindingen in deze studie direct aanleiding geven tot het denken aan een kern van een landbouwexploitatie.

Figuur 26. Een opmerkelijke groep percelen langs de Kaaistraat te Werken.

Een eerste vaststelling is dat de kern van de site Kaaistraat eveneens langwerpig is en dus gelijk op de eerder besproken kernen.

Er zijn echter opmerkelijke verschillen t.o.v. de kernen in de eerder beschreven rechthoekige structuren die we aan landbouwbedrijven of tenuren toewezen.

Die kernen waren voornamelijk aangegeven via randinformatie (bocht in de weg, centrale positie, vrijwaring van bebouwing of net bebouwing op kern).

In dit geval zijn meer uitgesproken kenmerken voorhanden:

De vorm van de kern is bijzonder keurig en gaaf. De opdeling van de kern bevat een symmetrische percelering. De kern bevat een *moated site*⁶⁴.

⁶⁴ Een omwalde hoeve, die tot de late Middeleeuwen (13-14de eeuw) kan teruggaan.

Deze kern toont meer detail en is mogelijk minder aangetast door de tand des tijds. Of mogen we veronderstellen dat deze structuur jonger is dan de eerst besproken kernen?

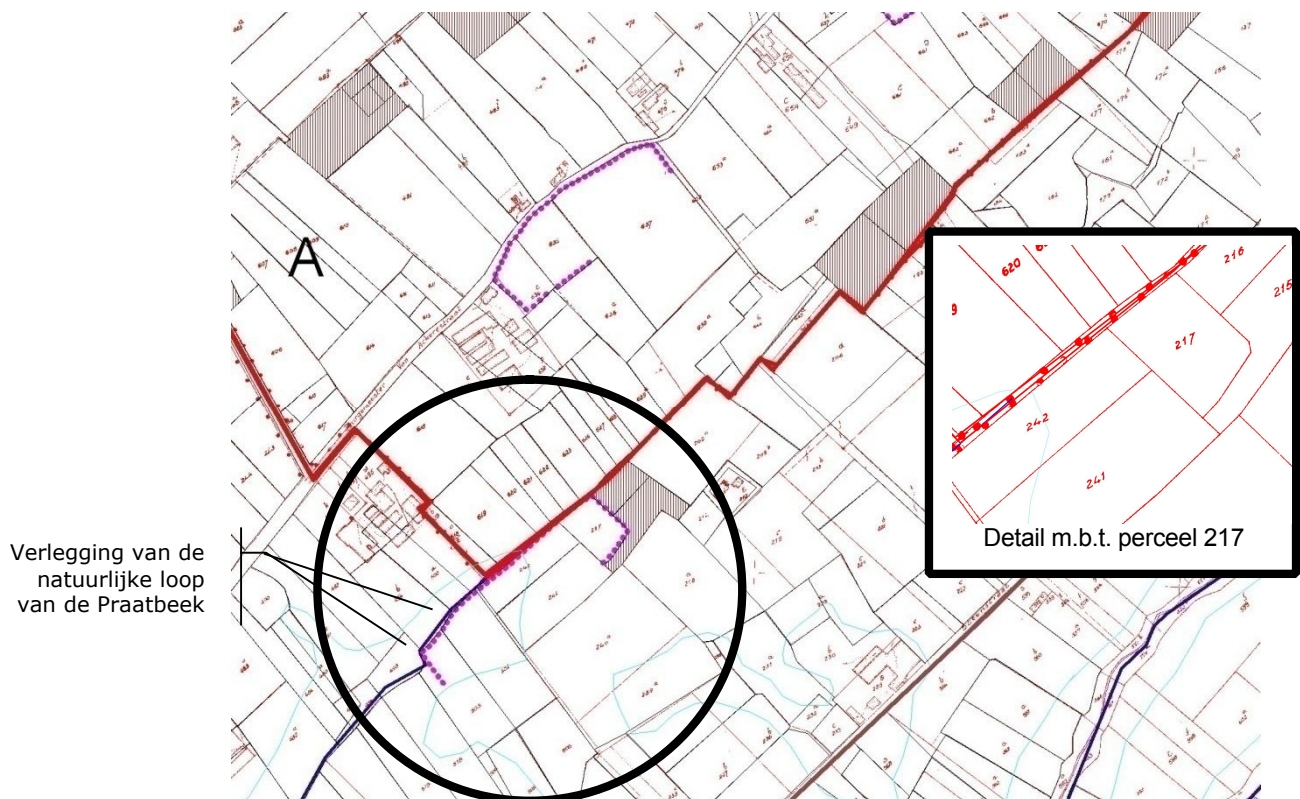
Deze site langs de Kaaistraat situeert zich in het verlengde van de reeds eerder vastgestelde kleine blokperceeltjes die we aantreffen als scheiding tussen de twee tenures en die we als een houtwal interpreteerden.

Opvallend is dat de breedte van de kern of huisweide even breed is als de houtwal. Dit lijkt er op te wijzen dat de breedte van de houtwal gerespecteerd bleef.

■ Vaststelling 2

Langs de Praatbeek in Werken nabij de parochiegrens met Bovekerke zijn er in de percelering indicaties die opnieuw in dezelfde richting doen denken.

Zo zien we de bijna complete contouren voor een kern. De contouren zijn deels het gevolg van de verlegging van de loop van de Praatbeek. De grenslijn van perceel 217 is afgebogen. De hoekvormen zijn zuiver gebleven. De gelijkvormigheid van de percelenstructuur met de andere kernen is opvallend. Ze liggen parallel met de voorheen beschreven kernen. De ligging tegen een strook blokperceeltjes op de grens van Bovekerke en Werken is merkwaardig.

Figuur 27. Site Praatbeek te Werken.

Door de ervaring die we reeds eerder opdeden, kunnen we ook deze aanduidingen in relatie brengen met een huisweide en de woonlocatie van een landbouwbedrijf.

■ Algemene informatie

Volgens F. Ganshof⁶⁵ kwamen er met de ontbinding van de domeinen (11de eeuw) in gans West-Europa, nieuwe uitbatingscentra bij. Dit zorgde volgens de auteur voor een stijging van het aantal tenures.

E. Thoen weet uit het bronnenonderzoek voor zijn studiegebied, Oudenaarde-Aalst, dat er in de 13de eeuw nieuw boerderijen bijkwamen. Dit was niet uitzonderlijk. Het kwam ook voor in Toulouse, Lyon en in streken van Duitsland.

Hij stelde in zijn doctoraatsthesis⁶⁶ vast dat de Gentse burgerij op het eind van de 13de eeuw investeerde in de landbouw op het nabijgelegen platteland.

Daarbij stelde hij vast dat er hoven waren van het oude type⁶⁷ die erbij kwamen met als kern enkele blokpercelen, maar ook hoven die gevormd werden uit tientallen kleine percelen. De oppervlakte van deze laatste soort bedraagt zelden meer dan 20 ha. Hij vermeldt nog dat het huis op de site vaak als een soort luthof werd voorbehouden voor de stedelingen, die er een adellijke levenswijze op nahielden.

Zogenaamde *fermes isolées* werden op marginale gronden opgericht.

De verschuiving van het bezit van de plaatselijke bevolking naar de stedelingen werd verboden in 1268 door gravin Margaretha. Dit verbod werd bevestigd in 1366 door Lodewijk van Male.

Een tweede golf van grondonttrekking aan de landelijke bevolking stelde E. Thoen vast rond 1580.

■ Interpretaties

■ Nieuwe hoven van het oude type

Voor deze sites kunnen m.i. in geen geval nog relaties worden gelegd met de ontginningsassen van bij de eerste tenures. Dit wijst op een andere periode voor de aanleg van de sites.

Ook de zuiverheid van de kernstructuur, in het bijzonder van de site Kaaistraat, kan wijzen op een recentere oorsprong, al hoeft dat niet noodzakelijkerwijze zo te zijn. Dit kunnen we ook zeggen over de bewaring van de hoeken van perceel 217 van de site Praatbeek. Ook die kan wijzen op een recentere aanleg van deze site.

Het tweemaal benutten van de oppervlakte van een houtwal laat veronderstellen dat de eerdere functie van een natuurlijke afschermingswand ondergeschikt was geworden. Deze gronden waren dan vermoedelijk wel marginaler dan de akkerlanden.

Het geven van een nieuwe bestemming aan deze gronden is daarbij opnieuw een argument om aan te nemen dat deze kernen van een recentere periode kunnen zijn.

Misschien werden de houtwallen op het einde van de grote ontginningsperiode (1050-1250), toen hout als energiebron schaarser werd, eveneens volledig gekapt en kwam hierdoor extra ruimte vrij die kon benut worden voor nieuwe tenures. Anderzijds was in het midden van de 13de eeuw de ontbinding van de domeinen algemeen aan de gang. Rekening houdend met de

---

⁶⁵ Ganshof 1944, 53.

⁶⁶ Thoen E. 1988.

⁶⁷ We mogen veronderstellen dat de verwijzing naar het 'oude type' betrekking heeft op enkele fysische gelijkenissen, wat verder moet blijken.

vaststellingen van E. Thoen gaan beide sites misschien terug tot zo'n nieuw laat-dertiende-eeuws of vroeg-veertiende-eeuws opgericht hof⁶⁸?

De gelijkvormigheid van de kernen kunnen mogelijk naar hoven van het oude type verwijzen.

Archeologisch onderzoek zou uitsluitsel kunnen brengen, maar is voor de site Kaaistraat een praktisch uitgesloten zaak, omdat er heden een actief landbouwbedrijf is ingeplant. De site Praatbeek zou gunstiger kunnen zijn voor archeologisch onderzoek.

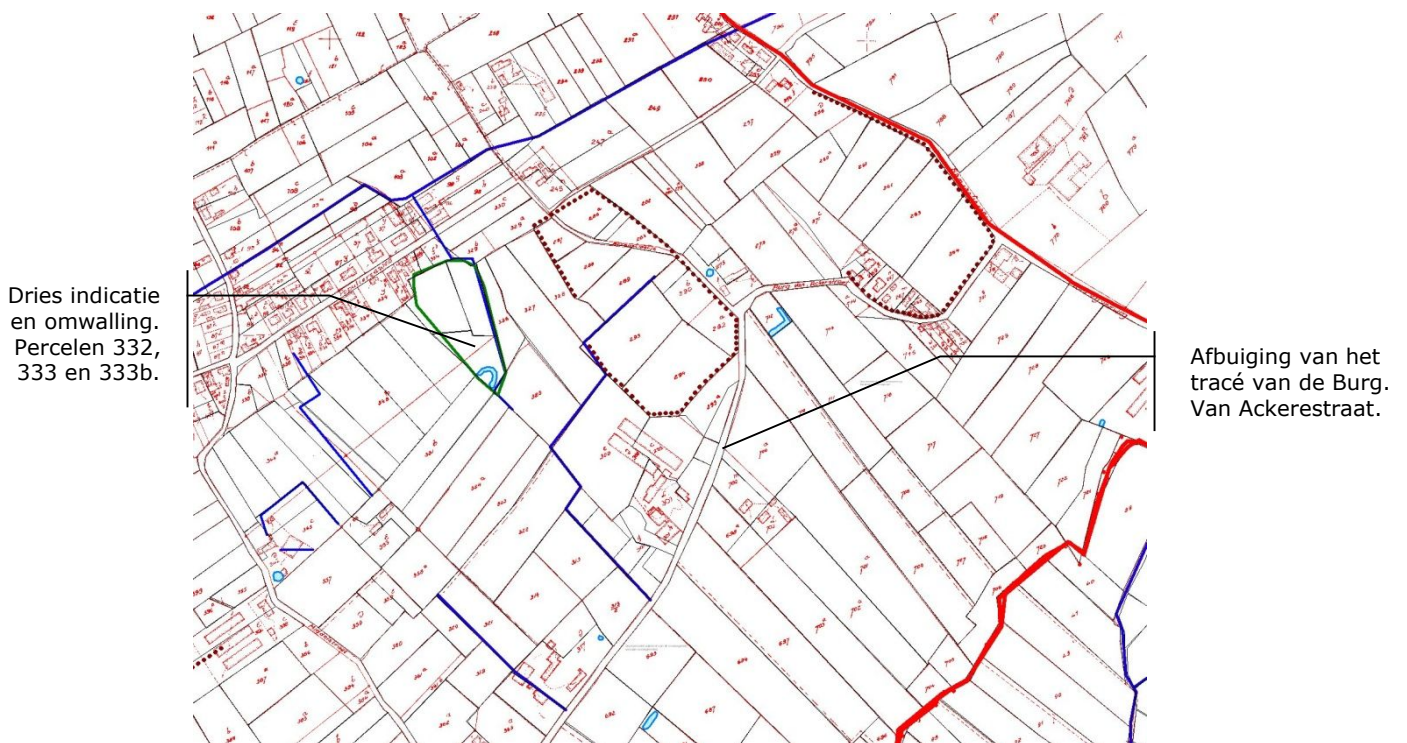
▪ De akkers

De omliggende akkergronden rond de twee kernen zijn minder goed of helemaal niet af te bakenen. Als we toch aan de hand van de percelen die palen aan de kernen, de akkers van de tenure veronderstellen, dan stellen we vast dat deze akkers minder ver in de omgeving ingrijpen.

Mogen we hieruit besluiten dat deze tenures minder gericht waren op de akkerbouw en meer op de veeteelt?

Hoewel men aanneemt dat de burgerij naar het platteland trok in functie van de ontginningen, laat de situering in de tijd (laat-dertiende – vroeg-veertiende eeuw) én de inplanting van de nieuwe tenures nabij locaties die reeds in cultuur gebracht waren, een andere opportuniteit veronderstellen.

Daarbij treffen we in het oosten van Bovekerke in de percelering twee lobben aan, die indicaties kunnen zijn voor de restanten van het drieslagstelsel.

Figuur 28. Twee lobben in de percelering als vermoedelijke restanten van het drieslagstelsel.

⁶⁸ Gronden in de omgeving van de site Praatbeek gaan terug tot het bezit van Joseph-François vanden Berghe, van Praet genoemd, telg van de wijdevruchte stam vanden Berghe, heren van Amersvelde en Watervliet te Handzame, Ogierlande en Gits. [Werbrouck 1994, 130].

In de onmiddellijke omgeving van deze lobben kunnen we een dries (percelen 332, 333 en 333b) veronderstellen (figuur 28). In de punt van deze dries ligt volgens de Poppkaart een omwalling⁶⁹. Mogelijks gaat de waterpartij terug tot waterput of drinkput. Op een dries bracht men dieren samen en verzamelde men mest.

De lobben in combinatie met de dries versterken het vermoeden voor het drieslagstelsel.

Zonder te diep op de materie te willen ingaan, lijkt het me dat we hier te maken hebben met het drieslagstelsel van het topografische niveau⁷⁰. In deze vorm werken meerdere bedrijven samen om zo de efficiëntie te verhogen. Men verzamelde samen mest en ging collectief bemesten en ploegen.

Ik durf deze veronderstelling te maken om reden van de grootte van de lobben, maar voornamelijk op basis van de ligging van het tracé van de Burg. Van Ackerestraat. Deze weg, die centraal vertrekt te midden van meerdere tenures, is naar het oosten toe volledig afgebogen naar de lobben. De akkers van het drieslagstelsel lijken als het ware een gemeenschappelijke werkplaats, waardoor de weg een andere loop aannam dan de aanvankelijke ontginningsdreef.

Het feit dat de akkerlanden minder omvangrijk zijn bij de laatst besproken tenures, terwijl de vorm en de grootte van de huisweiden gebleven zijn als van de tenures van het oude type, laat uitschijnen dat bij deze uitbatingen het vee het belangrijkste was.

Mogelijk toont dit ook aan dat alle bedrijven samenwerkten om mest te verzamelen en aan te reiken voor collectief gebruik op de akkers in functie van het drieslagstelsel. Of anders gezegd: het belang van de akkerlanden van de individuele tenure nam af ten gunste van de gemeenschappelijke akkers voor het drieslagstelsel.

Vanuit deze optiek kan ook de reden voor de aantrekking van de burgerij naar het platteland benaderd worden. Met het oog op meer resultaat waren kapitaalkrachtige mensen nodig om te investeren in een nieuwe manier van landbouwbeoefening. M.a.w. kapitaal was nodig voor de aanwending van nieuwe technologie. De burgerij kon daarbij investeren in nieuwe veldinrichting (*In Field*) en in de uitbating van veeteeltbedrijven.

■ Andere sites in Vlad slo

Er zijn in de omgeving nog een aantal locaties, waar langwerpige vormen in de percelering de aandacht trekken. De sites zijn weliswaar niet zo goed bewaard als die van de Kaaistraat en de Praatbeek.

■ Site Groenstraat

Een site te Vlad slo ter hoogte van het samenkomen van de Hazewind Molenstraat en de Groenstraat⁷¹, is het duidelijkst en komt daarom als eerste aan bod.

⁶⁹ De plaatselijk bevolking denkt aan een bomput.

⁷⁰ Bij het topografische niveau werken meerdere bedrijven samen in functie van het drieslagstelsel, al dan niet onder dwang van een derde partij. Andere vormen van het drieslagstelsel zijn deze van het perceelsniveau en van het bedrijfsniveau, waarbij men respectievelijk het drieslagstelsel toepast per perceel of één bedrijf dat volledig afstemt op het drieslagstelsel.

⁷¹ De site is gelegen in de noordoosthoek van het 14e begin van de ommeloper van Vlad slo (1641) artikel 753, op de kruising van de huidige Groenstraat, destijds *Ouden Bruggheweg alias middelwegh*, en *eenen jockwegh ofte veldstraetken* die het verlengde ligt van de huidige Hazewind Molenstraat.

De *Ouden Bruggheweg* is het verlengde van het tracé Veldstraat (Koekelare) en Limarstraat (Vlad slo). Art. 752 geeft ook te kennen dat men deze weg ook *Poortwegh* noemde. Verder langs het tracé richting Handzamevaart ligt de belangrijke heerlijkheid “Vlad slohof”.

De ommeloper informeert ons beperkt over de aanwezigheid van een *behuysse hofstede met de opperwal ende nederhof* met bewoner Hendrik de Blonde en eigenaar Gillis de Cuijper.

Figuren 29 en 30. Site Groenstraat te Vladslo, kadasterkaart en bijhorende luchtfoto.

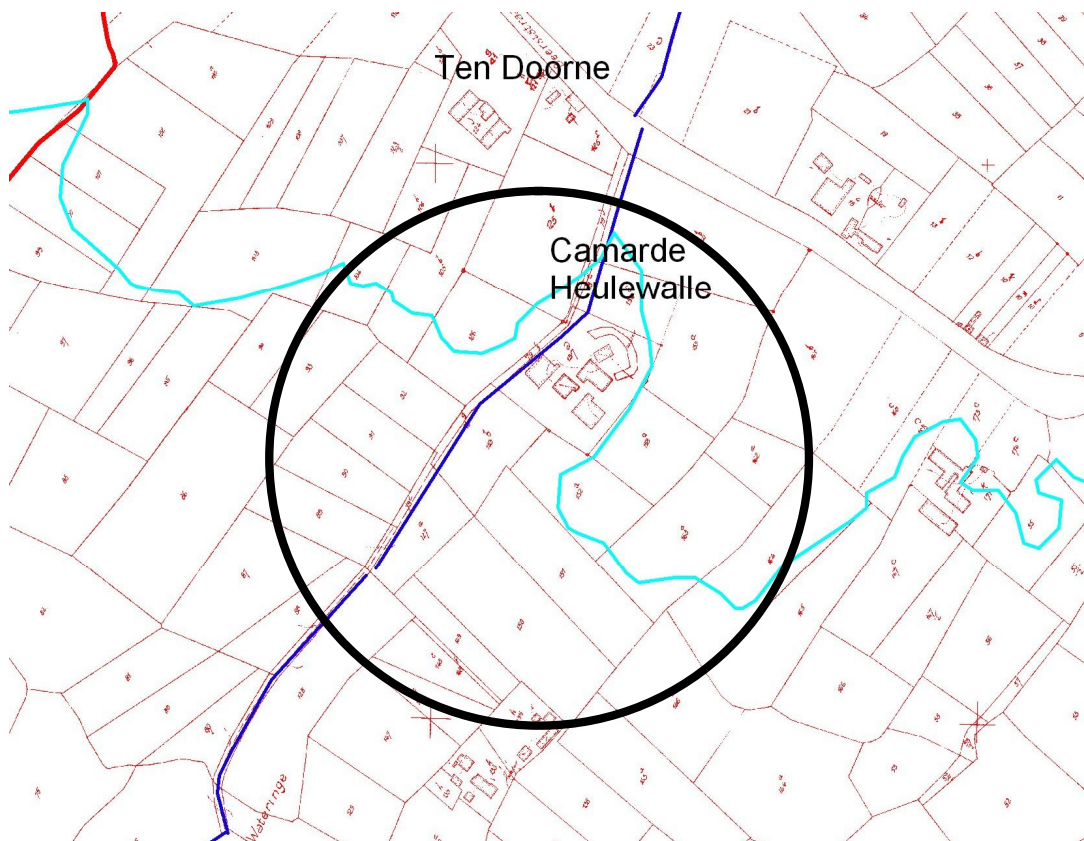
Op de luchtfoto is aan de noordzijde van de kern duidelijk een restant van een walgracht⁷² op te merken. Vermoedelijk werd de site met walgracht recenter aangelegd dan de structuur.

⁷² De omwalling trekt water uit de Groenbeek te Vladslo.

■ Site Camarde

Op onderstaande figuur situeert zich een andere site van hetzelfde type. Weliswaar is deze site op het eerste zicht minder goed op te merken. De sporen liggen langs dezelfde Groenbeek aan de rand van de Handzamevallei onder de 5 meter hoogtelijn. De lage ligging kan oorzaak zijn voor het vervagen⁷³ van de indicaties.

Toch kunnen we door een deel van de loop van de Groenbeek, die kunstmatig is ter hoogte van de veronderstelde structuur, hier een langwerpige site veronderstellen. Een aanvankelijk symmetrische opdeling van de structuur kan hier eveneens verondersteld worden. De site toont verder een behoorlijk grote walgracht, waarbij we mogen veronderstellen dat de bewoners niet de eerste de beste waren.

Figuur 31. Fragment uit het hedendaagse kadaster met de locatie van de *Camarde*.

Volgens de beschrijving van het vierde begin van de ommeloper van Vladslo (1641)⁷⁴ paalt de site aan de oostrand van het begin.

... alsoo langst de straete noortwaers keeren voorbij jo^r p^r de pozzolo hof^e tot inden voors^{en} ouden wegh...

⁷³ De Pourbuskaart (1571) toont een ruim overstromingsgebied voor de Handzamevallei. Men neemt aan het water kon reiken tot de 5 meter lijn.

⁷⁴ Met dank aan mevr. Irene Peeters. R.A. Brugge, Aanwinsten 6388.

De ommeloper beschrijft in artikel 159 en 160 de locatie:

Jo^r p^r de pozzolo heere van heulewalle camarde etc bij successie van jonckv^r Jacquelijne Galle bij deele van jo^r joos van de x over jo^r jacq van rockeghem aende zuytz^e & aen twee strijngen str, oost ende west ende is boomgaert tusschen t voorschr lant aende noorz^e de naer v^o hof^e ende wallen ende hovynghe al aende zuytz^e str, metten west aent 't lant hier naer art 173 groot.

Den selven aende zuytz^e & aen de behuysde hof^e opperhof ende nederhof met alle de waters ront somme daer den voorn^e heere jegenwoordigh op woont met den synghel bezuyden en beoosten de hofgracht met een boomgaert ofte hovenier hof beoosten & aen de dreve bezuyden ende een boomgaert bezuyden den zuyt singhele synde zoo een platse van lande str, oost ende west tusschen den voorschreven boomgaert aende noortz^e de kyn jo^r pr Baltijn hof^e boomgaert ende lant aende zuytz^e str, metten oost^e aende straete ende int naerv^o lant metten weste aen boomgaert ende lant hiernaer art 176 ende is ? partije met de voorschr ende t' naerv^o lant arl^o 176 ts t' eerste leen van hove van camarde.

Het toponiem *Camarde* is een verwijzing naar een gekende heerlijkheid in Vladslo. Van de familie de Pozzolo weten⁷⁵ we o.a. dat goederen van oom Jacques van Diksmuide bij testament van 1598 naar Jacquemijne Galle gaan. Zij werd de tweede echtgenote van de Italiaans edelman, Francisco Pozzolo, heer van *Camarde*. Volgens een aanvaardingsboek was Francisco een inwijkeling in 1589 en volgens Sanderus werd hij later luitenant-gouverneur van het kasteel Oudenaarde-Pamele. Jacquemijn Galle sterft op 14/8/1637 op de *Camarde*.

Ten tijde van de ommeloper (1641) kunnen we wel aannemen dat de beschrijving van de *Camarde* al die van een nieuwe behuizing is.

Toch is het niet foutief hier opnieuw een nieuwe site van het oude type te veronderstellen!

De contouren van een site, uit mogelijks de late 13de eeuw – vroege 14de eeuw⁷⁶, kunnen zeker sporen tot in de 17de eeuw en later nalaten.

De bewoningslocatie binnen de site situeert zich op het hoogste punt. Dit toont natuurlijk aan dat het water in de Handzamevallei een zeker gevaar vormde. Maar aangezien deze site zich situeert lager dan de 5 meter hoogtelijn kunnen we net als bij de andere sites, Kaaistraat en Praatbeek, veronderstellen dat de inplanting op marginale gronden gebeurde.

Het is gekend dat de familie Pozzolo evolueerde naar grote armoede.

Of de oorzaak van het verval van deze heerlijkheid o.a. te zoeken is bij de overstromingen, weten we nog niet.

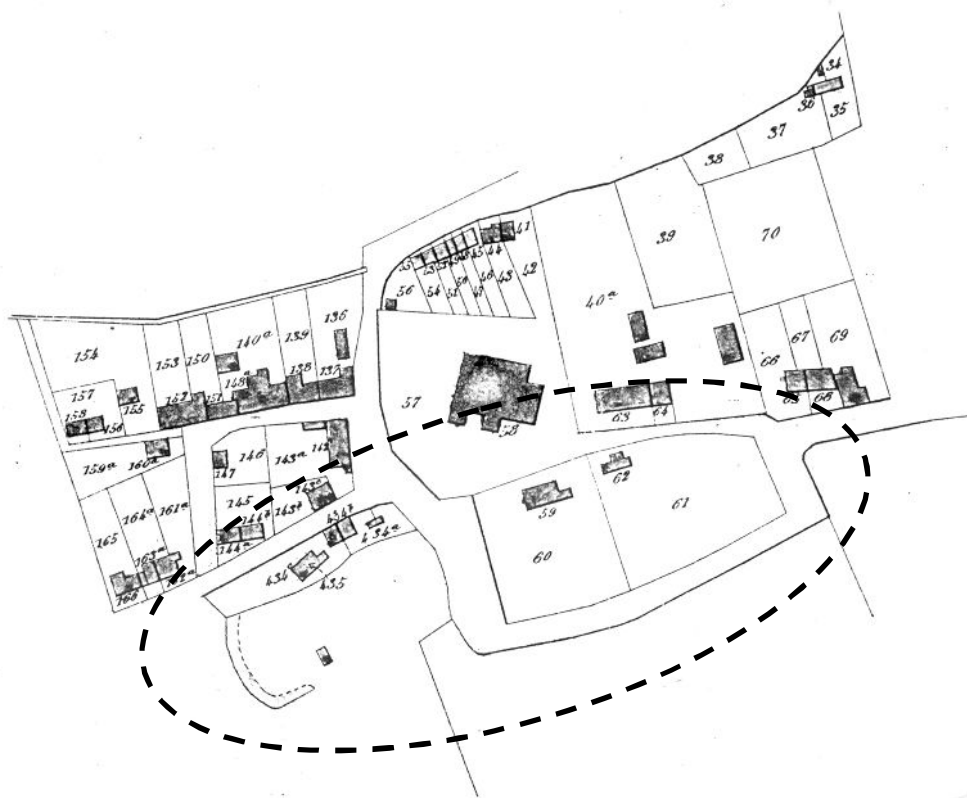
⁷⁵ Deze informatie werd aangereikt door Irene Peeters en deels bevestigd door Werbrouck [Werbrouck 1994, 58 en 123].

⁷⁶ Het derde begin van de ommeloper van Vladslo (1641) artikel 124, maakt melding van jo^r p^r de pozzolo lant gen^t t' *cauterstickt*. De kouter kende zijn hoogtepunt in de 13^e eeuw.

■ Site dorp Bovekerke

Door eerder onderzoek⁷⁷ weten we dat de nederzettingstructuur van Bovekerke teruggaat tot een mottestructuur. Het opperhof is verondersteld op perceel 70⁷⁸. De huidige weg buigt zich rond de omwalling⁷⁹ van het neerhof. Op het neerhof (percelen 57, 58) ontstond later de kerk.

Een detailfragment uit de 19de-eeuwse kadasterkaart van het centrum van Bovekerke laat door twee langwerpige structuren die in elkaars verlengde liggen, perceel 435 en percelen 60 & 61, een complexere nederzettingsstructuur veronderstellen.

Figuur 32. Fragment uit Popp-kaart (1843) van Bovekerke met de aanduiding twee structuren.

Zou het kunnen dat de twee langwerpige structuren samen ooit één geheel vormden? Deze denkbeeldige langwerpige structuur lijkt in dat geval dan aardig op een kern zoals van de eerder vastgestelde tenures.

Deze site ligt parallel met de sites Kaaistraat en Praatbeek.

Aangezien mottes algemeen worden gesitueerd vanaf het begin van de 11de eeuw tot het midden van de 13de eeuw en de kern aanleunt tegen het neerhof van het aanvankelijke (neer)hof van Bovekerke, vormt de kern een recentere situatie. Ook hier kunnen we het ontbreken van akkerlanden in de directe omgeving van het hof vaststellen.

We mogen vermoedelijk opnieuw een nieuw opgericht, laat-13de-eeuws of vroeg-14de-eeuws, hof veronderstellen.

⁷⁷ Niet gepubliceerd onderzoek van M. Dewilde en G. Staelens met presentatie op Open Monumentendag 2000 te Bovekerke.

⁷⁸ Luchtfoto's tonen de aanwezigheid van een gebogen gracht aan.

⁷⁹ M. Dewilde heeft tijdens de wegeniswerken t.g.v. de tweede fase van de dorpskernvernieuwing (2006) geen sporen kunnen aantreffen van de omwalling. Vermoedelijk ligt de weg net buiten de omwalling.

De Ferrariskaart uit 1771 toont een opvallende groene rechthoek in het centrum van Bovekerke.

Figuur 33. Fragment uit Ferrariskaart (1771) van Bovekerke.

Wij willen hier geenszins een relatie leggen met de rechthoekige grondvorm van de oudste tenures. Wel kan dit duiden op een soort ‘geheel’, waarvan de mottesite aan de basis ligt. Gezien het economisch belang van de landbouwgronden rond het centrum van Bovekerke is het ook perfect te begrijpen dat de bewoning van het centrum van Bovekerke zich later binnen de contouren van dit ‘geheel’ ging concentreren.

De site ‘dorp Bovekerke’ situeert zich volgens de ommeloper van 1675 in het negenste begin. Wanneer men de site nadert vanuit de Vladslostraat, die destijds als de Middelstraat⁸⁰ werd aangeduid, komt men een *morasscherie* tegen, genaamd *den ouden wal*⁸¹ en vervolgens een *splethaeghe*.

De site zelf krijgt volgens artikel 122 onderstaande beschrijving:

*den selv*⁸² *an noortzijde daeran drie gemeten vijventachtig roeden landt ende is ‘d hofstede van Loys de Sendere de jonge woont, met een syngel & boomgaert van suyden & noorden daeran met noch een ronde bewalde mote noort an voorschreven hof voorts noch een boomgaert oost an voorschreven bewalde mote met noch eenen singel & en bogaert noort ende west an voorschreven bewalde mote, voorts noch een driehoex oost an voorschreven hof van oude tijden genaemt het eekhof, tussen sijn selfs an suytzijde ende oock an westzijde de middelstraete an noortzijde commen met de oostzijde an portwegh ende ‘t voorschreven eekhof duere schietende scherp an de cuere van bovekkelant.*

⁸⁰ Niet te verwarren met de huidige Middelstraat, die men destijds Kleine Middelstraat noemde.

⁸¹ Ommeloper Bovekerke 1675, negende begin, artikel 120.

⁸² Heeft betrekking op jonckheer Lyvien de Clercq.

Om alle verwarring te vermijden, wijs ik erop dat het toponiem *Eeckhof* niet slaat op de huidige boerderij in het centrum van Bovekerke. Wel op een locatie binnen een gedempte omwalling in de aanpalende weide, waarvan heden nog sporen in het reliëf te merken zijn.

Voormalig schoolhoofd te Bovekerke, Ildefons Bruneel heeft ook nota genomen van de ommeloper van Bovekerke. In zijn notities kon ik lezen: *van deze laatste hofstede is er nog al een aardige beschrijving gemaakt die haast zou moeten doen denken dat het hier was, dat de oude heeren van Bovekerke, hun verblijf hadden.*

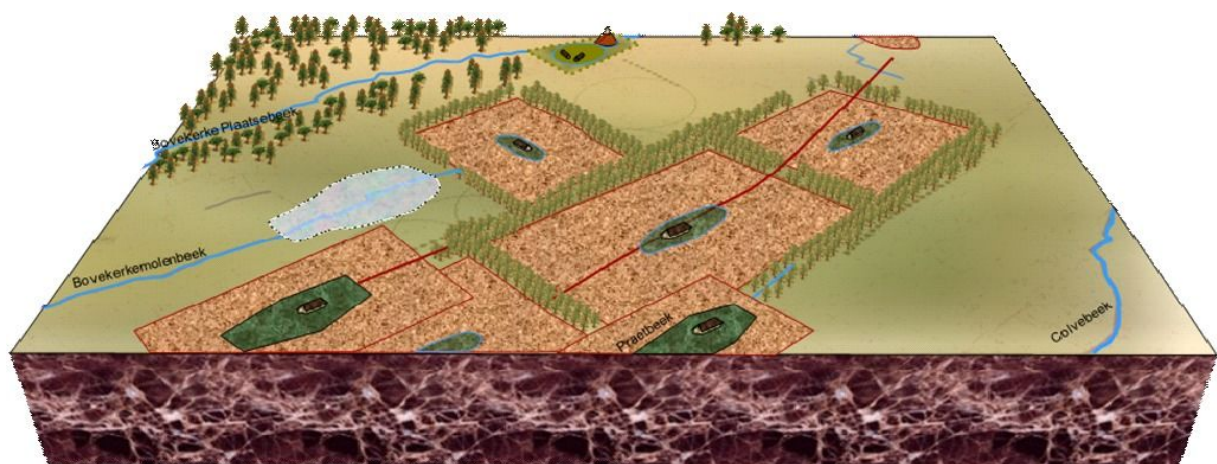
Met deze ommeloperinformatie lijkt het hypothetische karakter van de perceleringsinterpretatie af te nemen. Intussen zijn we in een nieuw, nog lopend onderzoek⁸³ de relatie tussen de eigenaarsfamilie ‘de Clercq’ van de betreffende site en de familie ‘de Bovekerke’ op het spoor. Dit zou kunnen wijzen op het feit dat dergelijke sites, tenures van het oude type, kunnen overeenkomen met een heerlijkheid.

■ Conclusie en reconstructie

De percelering in Werken, nabij Bovekerke, toont twee recentere inplantingen van tenures op de plaatsen waar zich voordien een houtwal situeerde.

Op basis van hun vorm en opbouw kunnen we concluderen dat ze van hetzelfde type zijn als de eerder aangetroffen tenures.

Het noordoostelijke deel van het tracé van de Burgemeester Van Ackerestraat heeft een afbuiging gekregen. Het tracé lijkt nu te lopen naar lobben in de percelering, die kunnen wijzen op het drieslagstelsel. Dit laat uitschijnen dat de bewoners van deze nieuwe tenures gericht waren op het drieslagstelsel.

Figuur 34. Reconstructiefiguur⁸⁴ van “nieuwe” tenures van het oude type in het zuiden van Bovekerke.

⁸³ A. Goethals, G. Staelens en de actieve leden van het forum DDLM en de werkgroep ‘dedessuslemoustier’.

⁸⁴ Niet alle veronderstelde sites werden opgenomen in de reconstructiefiguur omwille van het verre perspectiefbeeld daar de aandacht vooral dient te gaan naar de nieuwe hoven van het oude type.

Het centrum van Koekelare

In 2006 werd melding gemaakt van een opmerkelijk kunstwerk uit een voormalig dokterskabinet⁸⁵. Het werk dateert van 1842.

Figuur 35. Kunstwerk uit een voormalig dokterskabinet.

Op het middenste schilderijtje is de percelering van het centrum van Koekelare weergegeven.

Doordat het voornaamste onderzoeksvoorwerp in deze studie de percelering is, trok het schilderij mijn bijzondere aandacht. Enkele gelijkenissen met de tenures van Bovekerke vielen me onmiddellijk op.

Eerder onderzoek

J. Heus en R. Arren maakten reeds eerder een vergelijking van het schilderij met de kadasterkaart van Popp uit 1856. De auteurs wezen op de hoge nauwkeurigheid⁸⁶ van het schilderij. Hun studie behandelde uitvoerig de bebouwing van het dorpscentrum van Koekelare. Met bijkomende bronnen werd een waardevolle reconstructie van dit woongebied gemaakt, nuttig voor verder sociaal-economisch onderzoek.

Een landschappelijke benadering van de kaart ontbreekt in het artikel, wat dan weer het uitgangspunt is bij dit onderzoek.

⁸⁵ Heus & Arren 2006, 9.

⁸⁶ Heus & Arren 2006, 17.

Figuur 36. Fragment uit het schilderij met de percelering van centrum van Koekelare in 1842.

In het Jaarboek Spaenhiers 1996 bespreken T. Dereeper en J. Heus de oudst gekende figuratieve kaart (1799) van de dorpskern van Koekelare⁸⁷. Het artikel geeft een gedetailleerde beschrijving van de dorpskern. Zo blijkt dat de kerk van Koekelare ooit door een omwalling moet omgeven zijn geweest⁸⁸.

Tevens geven de auteurs een aanzet tot een ontwikkelingshypothese van een vroege nederzetting te Koekelare. De kernnederzetting werd verondersteld rondom de kerk⁸⁹.

De hypothese voor de aanvankelijke bewoning rond de kerk werd gevormd op basis van twee uitsprongen in de rooilijn van de Moerestraat, een ongeordende inplanting van gebouwen en een veronderstelde gelijkenis met andere dorpen.

Een verdere uitbreiding van het dorp langs een recenter aangelegde Dorpsstraat werd geïnterpreteerd als het gevolg van 12de-13de-eeuwse ontginningen.

Alhoewel de kerk werd omgeven door een omwalling leveren de beschikbare kaarten (zie figuren 36, 39, 40) weinig aanduidingen om een aanvankelijke circulaire bewoning rondom de kerk aan te nemen.

Over het algemeen treft men een circulaire bewoning aan rond een site ten gevolge van het *incastellamento* fenomeen. Hierbij werd de bevolking aangetrokken door de woning van een plaatselijke heer, een *moated site*, of het neerhof van een mottestructuur. De oprichting van een kapel die evolueert naar een kerk, behoort dan tot de mogelijkheden.

De studies wijzen algemeen uit dat de heren van Koekelare resideerden op het Oosthof. Deze site is niet de dorpskern.

Ook de stelling dat de bewoning langs de Dorpsstraat zich ontwikkelde ten gevolge van ontginningen roept vragen op. Dit veronderstelt dan immers voordien een natuurlandschap. De kenmerken van een *Waldhufendorf*⁹⁰ zijn hier niet aanwezig. In het bijzonder spreekt de ligging van blokpercelen achter de opstreckende percelen van de Dorpsstraat deze stelling tegen.

In hun conclusies maken de auteurs de lezer duidelijk dat hun onderzoek nieuwe vragen oproept en tal van onzekerheden bevat. De auteurs nodigden trouwens anderen uit voor verderzetting van dergelijk onderzoek.

Laat het ons dan maar eens proberen vanuit een andere invalshoek te bekijken.

De eerste hypothese vertrok vanuit detailobservaties. Wij proberen de nederzetting te beschouwen in een ruimer gebied.

Ook dit onderzoek zal altijd een hypothese blijven. Deze studie kan in elk geval zorgen voor een nieuw idee voor de ontwikkelingshypothese van het centrum van Koekelare.

---

⁸⁷ Dereeper & Heus 1996, 52.

⁸⁸ Het artikel informeert de lezer dat restanten van deze kerkwal pas in 1857 werden gedempt.

⁸⁹ Dereeper & Heus 1996, 60.

⁹⁰ Een rijdorp met opstreckende percelering in het natuurlandschap noemen we een *Waldhufendorf*. Na ontginning van het natuurlandschap loopt veelal dezelfde structuur van de opstreckende percelen verder in het landschap.

■ Landschappelijke benadering

Zoals eerder in dit artikel aangehaald, dient een historisch cultuurlandschap onderzocht te worden aan de hand van de samenstellende onderdelen ervan.

De dorpskern van Koekelare maakt deel uit van een cultuurlandschap en moet bijgevolg ook onderworpen worden aan dergelijk onderzoek.

We zullen dan ook de nederzettingsstructuur, de percelering en de infrastructuur observeren door gebruik te maken van de figuratieve kaart uit 1842.

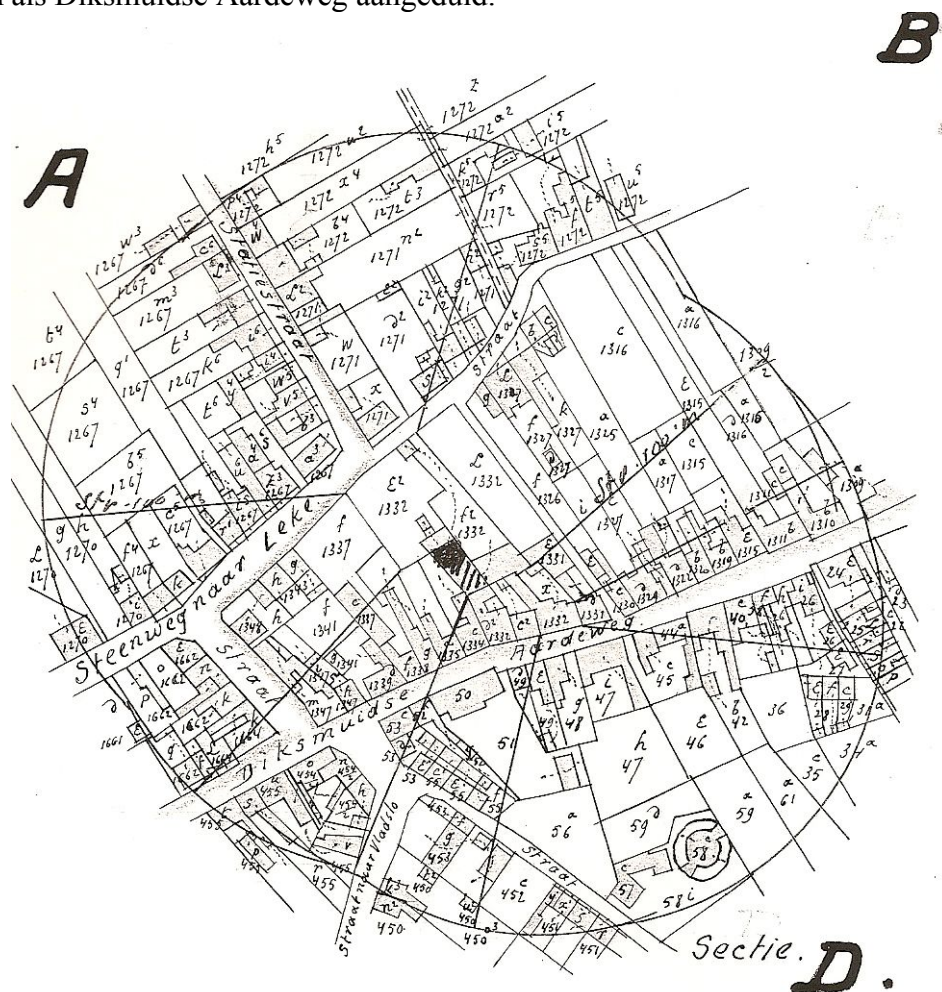
■ De infrastructuur

We opteren om eerst de infrastructuur te bespreken, waarvan de wegen de belangrijkste elementen zijn.

Een centraal lopende weg neemt de grootste lengte voor zijn rekening en moet in een ruimer gebied bekeken worden.

Dorpsstraat

Onderstaande kaart is een uittreksel van de kadastrale kaart uit 1950⁹¹. De huidige Dorpsstraat wordt dan als Diksmuidse Aardeweg aangeduid.

Figuur 37. Fragment uit de kadastrale kaart van 1950.

⁹¹ Heus 2008, 2.

De Diksmuidse Aardeweg⁹² in Koekelare maakt deel uit van een oude verbindingsweg. Op het grondgebied van Diksmuide draagt het tracé de naam Brugse Heirweg. Via Aatrijke is er een voor de hand liggende verbinding met de Diksmuidse Heirweg in Brugge.

M. Dewilde kon aan de hand van de vele archeologische bevindingen langs het tracé (Hondschote (F), Leisele, Izenberge, Alveringem, Kaaskerke, Beerst, Koekelare, Ichtegem, Aatrijke en Zedelgem) besluiten dat de Brugse Heirweg/Diksmuidse Heirweg een Romeinse oorsprong heeft en teruggaat tot een Romeinse kustweg⁹³.

Over een gebruikscontinuïteit van delen van de weg tussen de Romeinse tijd en de volle Middeleeuwen spreekt de auteur zich niet uit. Feit is dat de overstromingen in het IJzerestuarius (3de – 6de eeuw na C.) zeker het tracé in zijn totaliteit onderbraken. Hij gaat er vanuit dat bij de opgang van de handelsstad Brugge tijdens de volle Middeleeuwen men enkele oudere tracés heropnam bij de inrichting van het toenmalige wegnnet⁹⁴.

Twee zaken kunnen we met quasi zekerheid noteren als belangrijk voor dit onderzoek: De Brugse Heirweg was niet zomaar een weggetje, maar een ‘belangrijke’ verbindingsweg. De vroegste nederzetting van Koekelare ontstond langs of nabij deze weg.

Waar, hoe en wanneer de nederzetting ontstond kunnen we met huidige informatie niet weten. Wel onthouden we uit de bevindingen van M. Dewilde: Vlakbij de weg zelf zijn weinig of geen nederzettingsresten aangetroffen. De nederzettingen blijken zich altijd iets meer inlands te bevinden.

Misschien kan een aanvankelijke verspreide bewoning tot de mogelijkheden behoren.

In deze rubriek dient tevens de aandacht te gaan naar de oorspronkelijke loop van het tracé van de Brugse Heirweg te Koekelare.

In het Jaarboek van Spaenhiers 1999⁹⁵ wordt gesuggereerd dat de loop van de Brugse Heirweg vanaf de Sterrepomp afboog naar de Brouwerijstraat. Volgens een niet nader vermelde bron uit de 15de eeuw zou een verduisterde weg de verbinding hebben gevormd. De auteurs laten vervolgens het tracé van de Brugse Heirweg lopen over de Ichtegemstraat.

Mijn inziens zijn er onvoldoende elementen om deze stelling aan te nemen voor het ‘oorspronkelijke’ tracé. De auteurs houden geen rekening met een mogelijke herbebossing na de grote Vlaamse ontginningen (1050-1250). De percelen ten oosten van het Oosthof lijken jong te zijn. Dit kan net wijzen op herbebossing. Het toponiem Warande, dat doorgaans opduikt vanaf de Middeleeuwen, kan volgens sommigen wijzen op een ‘aangelegd’ jachtterrein van de lokale adel. Het is risicovol om aan te nemen dat de Ichtegemstraat het ‘oorspronkelijk’ tracé was.

Een figuratieve kaart van het dorp Koekelare uit 1799 vermeldt inderdaad de *Dixmuydschen heirweg naer Brugghe* bij de huidige Ichtegemstraat. Hun stelling lijkt dan ook correct te zijn, maar dán voor de periode van de 15de tot de 18de eeuw. De 15de eeuw is minstens meer van 500 jaar later dan de periode, die we voor ogen hebben. Voor de volle Middeleeuwen wees M. Dewilde reeds op een mogelijke heropname van tracés en de inrichting van het toenmalige wegnnet.

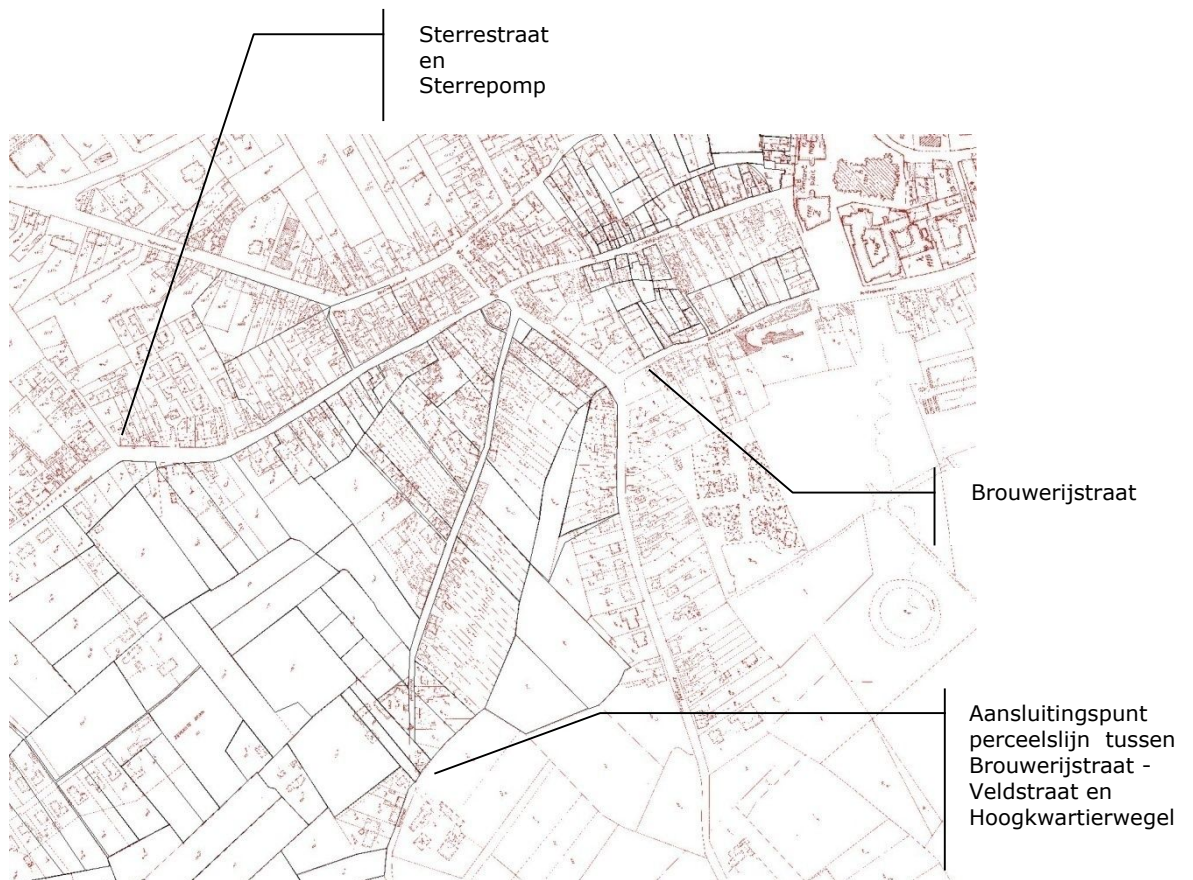
⁹² Diksmuidse Aardeweg is vermoedelijk een verbastering van Diksmuide Heirweg (eirweg, eerdeweg, aardeweg)

⁹³ Dewilde 2001, 35.

⁹⁴ Onderhavig artikel kan mogelijk een bijdrage leveren tot invulling voor een zekere continuïteit van delen van het tracé tijdens de vroege Middeleeuwen (5e – 9e eeuw).

⁹⁵ Dewilde, Heus & Vandewalle 2000, 17.

Voor een directe verbindingsweg tussen de Sterrepomp en de Brouwerijstraat is er in elk geval in de percelering geen enkele aanduiding, die pleit voor deze stelling en dit op een plaats waar we mogen veronderstellen met oude percelering te maken te hebben⁹⁶.

Figuur 38. Hedendaags kadaster waarop de percelen van het 19^e eeuwse kadaster werden overgetekend.

Daarentegen komt het toponiem *de Brugghewegh* tweemaal voor op de kaart bij de ommeloper van 1705. De *Brugghewegh* is dan het verbindingsstraatje tussen de huidige Dorpsstraat of *de calsyne* naar het midden van de huidige markt in Koekelare.

Ook blijkt dat men met toponiemen de nodige voorzichtigheid aan de dag moet leggen⁹⁷. Het komt immers al te vaak voor dat benamingen van wegen meerdere keren werden gebruikt en soms verschoven⁹⁸.

⁹⁶ De percelering toont wel aan dat er verbinding kon geweest zijn tussen de Brouwerijstraat en de Veldstraat. J. Heus [Heus 2009b, in dit jaarboek] wijst op een zijstraatje van de Veldstraat naar de Zuidstraat met naam *Thouroutstraetke*.

Ter hoogte van de aansluiting met de Veldstraat is er een verbinding via de Hoogkwartierwegel naar de directe omgeving van de Sterre. Argumenten voor de Dievewegel zijn minder van tel.

⁹⁷ Het toponiem *den ouden Bruggeweg* komt ook voor op een figuratieve kaart uit 1799 van het centrum van Koekelare. De *ouden Bruggeweg* heeft dan betrekking op de Bisschophoekstraat.

⁹⁸ Het toponiem *Portweg* te Bovekerke is een typisch voorbeeld, waarbij de benaming verder werd gebruikt voor alternatieven van het aanvankelijk tracé.

Er zijn nog meer argumenten om aan te nemen dat de Brugse Heirweg aanvankelijk liep door het centrum van Koekelare, m.n. door de Dorpsstraat.

De Brugse Heirweg, de Dorpsstraat, de Platse, de kerk, het Sebastiaanstoponiem⁹⁹ en het Oosthof liggen in elkaars verlengde. Op het grondgebied van Ichtegem liggen ter hoogte van de Nieuwe Engel perceelsindicaties voor sites en tracés volledig in hetzelfde verlengde. De Sint-Bertinuslaan in Ichtegem, waar M. Dewilde veel archeologisch indicaties heeft voor bewoning in de Romeinse periode, ligt in het verlengde. Verder zal uit dit artikel blijken dat de Dorpsstraat aanzet geeft tot een referentie voor veldinrichting.

Het huidige toponiem Noordomstraat gaat terug tot de samentrekking van twee woorden nl. “noord” en “om”.

[illegible]

Het *Trontommestraetken* maakte in het dorp een volledige lus. De weg omringde als het ware het centrum van de gemeente. Het is dan ook een heel toepasselijke naam.

⁹⁹ E. Thoen wijst in zijn cursus “Nederzettingsgeschiedenis” op het feit dat de activiteit van schuttersverenigingen zich vaak op een dries situeerde. Een dries kan daarbij aanleiding geven tot een concentratie van bewoning. Nabij kouters treft men regelmatig driesen aan. Perceel nr. 228 vermeldt op figuur 39 oud hof van gilde St Sebastiaan.

Het *Trontommestraetken* heeft een symmetrische ligging rond *de Calsye* of de huidige Dorpsstraat. Intussen weten we dat deze laatste weg vermoedelijk terug gaat tot de oorspronkelijke Brugse Heirweg.

De door de straat ingesloten ruimte lijkt hierdoor te zijn gepositioneerd t.o.v. een centraal lopende referentieweg. De straat is tevens een grenselement voor de ingesloten ruimte.

▪ De percelering

Door de laatste kaart (figuur 39) merken we ook binnen de contouren van het *Trontommestraetken* twee verschillende typen percelen: strookpercelen en blokpercelen.

Strookpercelen

De woningen langs de Dorpsstraat zijn gelegen op kleine langwerpige percelen. Op enkele uitzonderingen is de bebouwing praktisch aaneensluitend van het begin van de Dorpsstraat tot aan het Sint-Jorisstraatje. Alle percelen gelegen ten noorden van de Dorpsstraat tot aan het Sint-Jorisstraatje worden aan hun noordzijde begrensd door een gebogen perceelslijn. Deze lijn bakent precies de bouwzone af. Bijgebouwen achter de woonsten op deze strookpercelen nemen deze gebogen lijn over.

Figuur 40. Fragment uit de Buurtwegenkaart van Koekelare (1846).

Ten zuiden van de Dorpsstraat treffen we gedeeltelijk een spiegeling van deze gebogen lijn aan vanaf het Zuidlaantje tot de overzijde van het Sint-Jorisstraatje. Ook hier bakent deze lijn de strookpercelen af. Enkele woningen deels haaks op het Zuidlaantje volgen deze gebogen perceelslijn als rooilijn.

Op het kaartje bij de ommeloper van 1705 werd deze gebogen perceelslijn nog getekend als een weggetje met vermelding *de Brugghewegh*¹⁰⁰.

De spiegeling van de gebogen perceelslijn langs weerszijden van de Dorpsstraat geeft opnieuw een aanduiding voor een symmetrische veldinrichting langs de Dorpsstraat. De *Brugghewegh* was een duidelijk begrenzingselement van deze veldinrichting.

Door deze vaststelling kunnen we stellen dat al de strookpercelen precies liggen binnen een langwerpige kern.

Een kern in een rechthoekige structuur hadden we al eerder in de percelering van Bovekerke vastgesteld.

Blokpercelen

Het kaartje bij de ommeloper van 1705 van Koekelare (figuur 39) is ideaal om de blokpercelen te bestuderen. Buiten de net vastgestelde kern, die hier minder nauwkeurig is getekend en binnen de contouren van het *Trontommestraetken* vallen de blokpercelen bijzonder goed op. Ze zijn op dit observeringsmoment nog minder opgedeeld dan in 1846. De blokpercelen situeren zich zowel ten noorden als ten zuiden van de Dorpsstraat.

Ten noorden van een blokperceel met vermelding *Sabshof*¹⁰¹ situeren zich de kerk, de *costerye* en de *pastorye*.

Als we de inplanting van deze gebouwen even wegdenken en hun percelen samen beschouwen, merken we eenzelfde breedte als bij het perceel *Sabshof*.

Dit wijst erop dat deze gronden aanvankelijk samen in cultuur werden gebracht en dat de inplanting van de kerk, de pastorie en de kosterij later gebeurde.

De kerk kwam hierbij praktisch in het verlengde te liggen van de Dorpsstraat. De *Moere(dijck)straat* werd de noordelijke ontsluiting van de Dorpsstraat. De *Calsye* werd de zuidelijke ontsluiting.

Herinneren we eraan dat blokpercelen algemeen in relatie worden gebracht met landbouwactiviteit.

▪ De nederzettingsstructuur

Op alle aangehaalde kaarten is de aaneensluitende bebouwing langs de Dorpsstraat opgevallen. De bebouwing is in mindere mate aanwezig langs de Moerestraat.

De toenmalige nederzettingsstructuur van Koekelare durf ik dan ook typeren als een straatdorp.

▪ Conclusie

De aandachtige lezer zal gemerkt hebben dat er in het centrum van Koekelare bijzonder veel gelijkenissen te merken zijn met de tenures te Bovekerke.

Er is een rechthoekige structuur met een kern. Er is een centrale weg. Blokpercelen, die een indicatie zijn voor landbouwactiviteit, sluiten aan op de kern.

---

¹⁰⁰ De Brugghewegh kent zijn verder verloop achter langere strookpercelen ten zuiden van het begin van de Dorpsstraat.

¹⁰¹ Zou het kunnen dat 'sabshof' wijst op het hof van de abt?

Mogen we opnieuw veronderstellen te maken te hebben met een landbouwbedrijf of een *mansus*. De kern gaat terug tot een huisweide en de omgevende blokpercelen staan voor de akkers.

De ligging van het Zuidlaantje en het Sint-Jorisstraatje is niet willekeurig. Het Zuidlaantje situeert zich volledig in het midden van de *mansus* en het Sint-Jorisstraatje leunt ten westen aan tegen de huisweide.

Gezien de extrapolatie van het Zuidlaantje verder loopt op de perceelsgrenzen zou dit ook een aanduiding kunnen zijn voor een ontginningsas.

■ Interpretatie

Vraag is wel waarom de woningen langs de Dorpsstraat zich voornamelijk situeren op de strookpercelen in de kern van de vierkante structuur.

Waarschijnlijk is er een logische verklaring.

Als we er vanuit gaan een landbouwbedrijf op het spoor te zijn, kunnen we mogelijk in het centrum van Koekelare te maken hebben met de *mansus indominicatus* van de *villa* Koekelare. Met name de centrale boerderij voorbehouden voor de plaatselijk heer van het Koekelaarse domein.

Argumenten voor deze hypothese zijn de vermelding van een landbouwbedrijf in het centrum van een gemeente die de naam draagt van de voormalige *villa Cocklars*, de enting van de structuur op de oudste weg in de regio, zijn ligging in het verlengde van het Oosthof¹⁰² en aanduidingen in de percelering.

■ Opheffing van de reserve

Door E. Thoen¹⁰³ weten we dat de rechtstreeks exploitatie van reserves algemeen ten einde kwam in de 13de eeuw. De uitbating van de reserve was niet meer noodzakelijk om in de vitale behoeften van de heer te voorzien¹⁰⁴.

Simultaan werden de lokale heren echter ook geconfronteerd met een verminderde welvaart. Dit laatste was het gevolg van de vermindering van hun domaniale inkomsten¹⁰⁵ sinds het midden van de 13de eeuw en specifiek het gevolg van de vrijheidspolitiek van de graaf en de steden.

De lokale heren compenseerden enerzijds hun inkomstendaling door de reserve op te delen in meerdere stukken grond en deze in leen of in cijns uit te geven aan kleinere landbouwers. Anderzijds trok men ook gewone mensen aan als reactie op de vrijheidspolitiek.

Mogelijk kunnen we een relatie leggen met de bevindingen van E. Thoen: Met de oorlog van het opstandige Gent in 1379-1385 was het domein, zoals in 'alle Vlaamse domeinen' opnieuw geheel ontredderd¹⁰⁶.

---

¹⁰² Archeologisch onderzoek van Dewilde en Spaenhiers veronderstelt een vroeg-Middeleeuwse oorsprong voor deze site. Met zijn omwallingen durven we denken aan een vluchtburcht zoals de bevindingen van D. Callebaut voor het Oud Kasteel in Petegem.

¹⁰³ Thoen E. 1988, 307.

¹⁰⁴ Thoen E. 1988, 495.

¹⁰⁵ Thoen E. 1988, 410.

¹⁰⁶ Thoen E. 1988, 557.

▪ Toetsen aan de situatie in Koekelare

Zonder schriftelijke bronnen kunnen we voor het domein in Koekelare nooit met zekerheid uitspraken doen en een relatie leggen met vergelijkbare situaties in andere Vlaamse domeinen. We vallen dan maar terug op de getekende bronnen of het kaartmateriaal.

Het is in elk geval niet onverstandig om deze denkoefening te maken. Hopelijk kunnen we met nieuwe inzichten gerichter zoeken naar bevestigende bronnen.

Ingesloten hoven

Wanneer we nog even het kaartje, dat hoort bij de Koekelaarse ommeloper van 1705 onder ogen nemen dan merken we dat twee blokpercelen een toponiem dragen van een hof: *'t Schaeckhof* en *Sabshof*. Dit zijn minstens twee kleinere hoven die liggen binnen de contouren van de vermoedelijke reserve of *mansus indominicatus* van de *villa* Koekelare.

Mogelijks hebben we hier te maken met een indicatie voor nieuw uitgegeven landbouwgronden aan kleinere landbouwers en ligt het hierboven beschreven 13^e eeuwse fenomeen aan de basis ervan.

Aantrekking bewoning

Zoals eerder besproken treffen we in het centrum van Koekelare strookpercelen met woningen aan binnen de vastgestelde kern.

De kern, die teruggaat tot een huisweide, bevatte de woning van de *mansus*.

Het is frappant dat net de bewoningslocatie van de *mansus* verder werd verkaveld voor nog meer woonsten.

Ook hier hebben we mogelijk een indicatie voor het 13de eeuwse fenomeen, nl. het aantrekken van mensen ter bevordering van de inkomsten van de lokale heer.

▪ Conclusie

In de percelering konden we bij de *mansi* van Bovekerke nergens nieuwe inplantingen aantreffen van andere jongere hoven¹⁰⁷. De kernen van deze *mansi* werden ook niet verkaveld voor nieuwe woningen. Deze twee acties waarvan we weten dat ze op reserves werden toegepast, troffen we enkel aan in het centrum van Koekelare. Dit bevestigt dat het centrum van Koekelare kan teruggaan tot de *mansus indominicatus* van de *villa* Koekelare.

De tracés van de Noordomstraat, het centrale gedeelte van de Zuidstraat, de Brouwerijstraat en de Dorpsstraat gaan daarom terug tot de vroeg-Middeleeuwse¹⁰⁸ veldinrichting.

Volgens E. Thoen kwam het fenomeen van de ontbinding van reserves vooral voor in de 13de eeuw. Het scharnierpunt naar een meer uitgebreidere bewoning in het centrum van Koekelare is bijgevolg te situeren op het einde van de volle Middeleeuwen.

De ontwikkeling van het dorp Koekelare kreeg ten vroegste een aanvang met de late Middeleeuwen.

---

¹⁰⁷ De grote mansus in de Burgemeester Van Ackerstraat bevat op het eerste gezicht toch een kleine landbedrijf, althans op het 19^e eeuwse kadaster (1843) en de Ferriskaart (1771), maar deze site is niet terug te vinden op de Pourbuskaart (1571) terwijl deze kaart nauwkeurig de bewoning weergeeft.

¹⁰⁸ Ter ondersteuning van de lezer: vroege Middeleeuwen 5^e-9^e E; volle Middeleeuwen 10^e-12^e E; late Middeleeuwen 13^e-15^e eeuw.

■ Conclusies

■ Landbouwbedrijven

■ Algemene informatie

Op basis van schriftelijke bronnen hebben historici in het verleden besloten dat domeinen werden opgebouwd uit een centrale hoeve en meerdere tenures. Via hetzelfde kanaal kennen we de gebruikelijke groottes van de tenures.

Ze bewezen dat blokpercelen de indicaties bij uitstek zijn voor vroege landbouwactiviteit. Naast blokpercelen zijn ook koutertoponiemen belangrijke indicaties voor vroege landbouwactiviteit.

Met de ontbinding van de domeinen kwamen er overal in West-Europa in de 13de eeuw nieuwe boerderijen bij. De 13de eeuw werd in de historische geografie ervaren als de meest gecompliceerde periode in dergelijk onderzoek.

■ De oudste tenures

Door verschillende indicaties in de percelering en andere randinformatie hebben we kunnen besluiten dat in het zuidelijke deel van Bovekerke sporen van veldrichtingen teruggaan tot landbouwactiviteit en bijhorende bewoning.

De indicaties waren op verschillende plaatsen dezelfde en leidden tot één samenhangend beeld van de situatie. Door het beeld te combineren met de algemene informatie kwamen we tot het besluit dat het middeleeuwse tenures betreft.

De indicaties waren o.a. de vormgeving, het ruimtebeeld, de wegen en grachten, de opbouw en de deelelementen van de site, de afbaking van het gebied, de oppervlakteberekening, de landbouwtoponiemen en de bijkomende infrastructuur in de directe omgeving.

We konden ook elementen aanbrengen voor een onderscheid tussen de oudste en de nieuwe tenures van het oude type.

Operationele definitie

Aangezien de vaststellingen op meerdere plaatsen identiek waren, meen ik dat het mogelijk wordt om op basis van de vaststellingen in Bovekerke en de vaststelling in Koekelare een aanzet te geven tot een operationele definitie van tenures.

Een operationele definitie staat voor een set van meetbare vaststellingen met een structurele samenhang.

Op het eerste zicht lijkt het bizar om te denken aan een operationele definitie omdat we ons in de hypothesesfeer bevinden. Toch is het zinvol om hiertoe een poging te ondernemen in het bijzonder voor het verdere onderzoek op andere plaatsen.

We zijn er zeker van dat er op andere plaatsen afwijkingen zullen zijn, maar op basis van deze bevindingen proberen we toch een tenure te beschrijven.

We laten het graag over aan de wetenschappers om deze operationele definitie bij te sturen en tot een sluitende definitie te komen.

De vaststellingen bevatten opmerkingen en/of bijkomende informatie.

Situering

Een tenure situeert zich op de betere gronden waar middeleeuwse landbouwactiviteit mogelijk was.

Bijkomende info:

In ons studiegebied zijn de betere landbouwgronden de zandleemgronden.

Vorm

Tenures hebben een rechthoekige vorm.

Bijkomende info:

Wegen of landweggetjes met haakse bochten kunnen soms veroorzaakt zijn door de vorm van de tenure.

Positionering

Een tenure positioneert zich in een weldoordachte schikking met andere tenures om de beschikbare en in aanmerking komende grond maximaal te benutten.

Inplanting

Een tenure treft men ingesloten aan of binnen referentielijnen of ontginningsassen die zich op vaste afstanden situeren.

Bijkomende info

Om een optimale schikking van de tenures te verkrijgen ontgon men het natuurlandschap na het uitzetten van referentielijnen of ontginningsassen op vaste afstanden. Wegen of landweggetjes kunnen op vaste afstanden parallel lopen.

Omranding

Een tenure heeft een omranding met een houtwal of haag van een aanzienlijke breedte, die zorgt voor een afscherming van de akkerlanden.

Bijkomende info

Bij het uitzetten van de referentielijnen voor de ontginning of de ontginningsassen liet men vermoedelijk op regelmatige afstanden een strook onontgonnen grond liggen, om aldus een houtwal te vormen rond de tenures.

Langs de houtwallen of de ontginningsassen treft men vaak tracés van wegen aan.

Kleine blokpercelen zijn indicaties voor houtwallen of hagen. Deze kunnen nog in de 19de eeuw bosperceeltjes zijn.

Opbouw – Akker

Een tenure is voor het grootste deel opgebouwd uit akkerlanden die opgedeeld zijn in blokpercelen.

Bijkomende info

Akkerlanden kunnen opgedeeld zijn door groepen van systematisch ontgonnen strookpercelen of Gewanne.

Aangezien de ommeloper van Bovekerke nergens het woord "kouter" of zijn afgeleiden bevat kon ik tot zover geen relatie leggen met blokpercelen van de akkers en kunnen we zodoende niet spreken van hofkouters.

Opbouw Tenures - Kern

Een tenure bevat in het centrum een langwerpige kern die te interpreteren is als een huisweide.

Bijkomende info

Bij de oudste tenures zijn de kernen meestal niet door een duidelijke contourlijn of perceelslijn omgeven. Ze zijn wel door de randinformatie te begrijpen.

De percelen in de huisweide kunnen andere vormen en schikkingen hebben dan deze buiten de huisweide.

Wegen kunnen buigen rond een huisweide.

Opbouw tenures – Woning

Een tenure bevat in het centrum van de huisweide een woning voor de landbouwersfamilie.

Ontsluiting

Centraal in de tenure en parallel met de lange zijde van de rechthoekige vorm ontsluit een weg de huisweide en de woonst.

Bijkomende info

De centrale weg gaat eveneens terug tot een ontginningsas of referentielijns van de ontginningen.

Oppervlakte

De tenure heeft een benaderende oppervlakte van ofwel 12, 15, 20 of 24 bunder.

■ **Oppervlakte: het gevolg**

Alles lijkt er op te wijzen dat de oppervlakte van tenures eerder een gevolg is dan een oorzaak.

De terugkerende oppervlakten van 12, 15, 20 of 24 bunder waren vermoedelijk niet de bepalende waarden om tijdens de oprichting van een tenure rekening mee te houden.

De terugkerende oppervlakten van tenures uit de bronnen was een automatisch gevolg van de inrichting van de landbouwbedrijven binnen meerdere regelmatige ontginningsassen.

■ De centrale hoeve

Een groot aantal van de vaststellingen bij de tenures te Bovekerke kon eveneens herkend worden in het centrum van Koekelare.

We vermelden als fysische kenmerken de rechthoekige vorm, de inplanting op doorlopende ontginningslijnen, de opbouw van de site met kern en akker, de ontsluiting of in dit geval de centrale ligging op een belangrijke weg en de omranding d.m.v. het *Trontommestraetken*.

Door E. Thoen weten we dat de reserves het eerst werden benut bij de afbouw van de domeinen. Gronden werden uitgegeven aan kleine landbouwers en algemeen werd bewoning aangetrokken.

Zonder aan *wishfull thinking* te willen doen is vastgesteld dat slechts bij één van de vastgestelde *mansi*, nl. deze van het centrum van Koekelare, zich binnen de oppervlakte kleine landbouwbedrijven situeren en slechts bij één van de vastgestelde *mansi*, nl. deze van het centrum van Koekelare, de kern werd verkaveld voor meerdere woningen.

De akkergrond van de reserve bleef bij de ontbinding ervan voor landbouwactiviteit bestemd en ging naar meerdere landbouwers.

De bewoningsite van de reserve kreeg bij ontbinding ervan opnieuw een bewoningfunctie en lokte meerdere particuliere bewoners.

Met dit alles durf ik besluiten dat de reserve van de *villa* Koekelare zich binnen het Trontommestraetken situeerde.

■ Nieuwe tenures van het oude type

Vooraf door de keurige vorm en de gelijkvormigheid van de kernen kwamen we deze tenures op het spoor.

In één geval, nl. de site Kaaistraat, leefde bewoningslocatie in de vorm van een *moated site* door¹⁰⁹.

De inplanting van twee tenures situeert zich op ruimtes die voordien voorbehouden waren voor houtwallen. Eén tenure situeerde zich beneden de 5m hoogtelijn. Misschien wijst dit op de inname van marginale gronden, de *fermes isolées* uit de bronnen?

We konden er in elk geval uit besluiten dat ze van hetzelfde type zijn en van recentere oorsprong.

Via de studie van E. Thoen doen deze tenures denken aan een onderkomen voor de ingeweken burgerij op het platteland.

---

¹⁰⁹ Op de site Camarde situeert zich eveneens een bewoningslocatie in de vorm van een *moated site*, maar deze is mogelijk van recentere oorsprong.

■ Besluit

In de “Algemene Geschiedenis der Nederlanden”¹¹⁰ verwijzen A. Verhulst en D.P. Blok naar de mogelijkheid dat: het onderscheid in de percelering (blokken en repels) niet alleen een chronologische maar ook een sociaal verschil aanduidt. Een samenhang tussen het chronologische en het sociale verklaringselement ligt eventueel besloten in het feit dat in het vroeg-Middeleeuwse domein waartoe deze nederzettingen vaak behoorden, de vorming van tenures voor de kleine boeren in de vorm van repelpercelen in de loop van de 8ste – 9de eeuw een grote vlucht heeft genomen.

Dit illustreert de traditionele opvatting dat in de 8ste – 9de eeuw vele tenures werden opgericht, die her en der verspreid lagen, dat ze klein waren en dat hun bewoners, horige tenurehouders, kleine boeren waren.

De eerste opvatting moeten we intussen tegenspreken, want er kon vastgesteld worden dat tenures in een goed georganiseerde structuur werden aangelegd. Zo mogen we ook veronderstellen dat deze tenures in eenzelfde periode samen werden opgericht.

Om over de tweede opvatting uitspraken te doen kunnen we voor deze studie enkel de oppervlakte vergelijken van de centrale hoeve in het centrum van Koekelare en de tenures in Bovekerke. Dit toont aan dat de centrale hoeve mogelijk maar de helft van de oppervlakte inneemt van de kleinste tenures¹¹¹.

Misschien ligt de reden in het feit dat de centrale hoeve enkel de functie had van een inningscentrum?

Mogelijk laat dit ook een ander licht schijnen op de verhouding tussen de uitbating van de centrale hoeve en de tenures. Dit laten we over aan de specialisten ter zake.

Tenures zijn in elk geval niet klein te noemen.

De latere landbouwbedrijven die binnen of naast de tenuregronden ontstonden, na de ontbinding van de reserve of na het teleur gaan van de tenure zijn in oppervlakte veel kleiner. De aanleg van repel- en/of strookpercelen zal vermoedelijk gebruikelijk geweest zijn bij de oprichting van deze kleinere landbouwbedrijven.

In die zin wijzen repel- en blokpercelen wel naar een chronologisch en sociaal verschil, maar dan eerder tussen de vroege en de late Middeleeuwen.

---

¹¹⁰ Verhulst & Blok 1981, 159.

¹¹¹ In de bronnen zijn halve *mansi* gekend.

Algemene conclusies

Resultaat

Wanneer men het vooroordeel overwint, dat de percelering bijna niet te onderzoeken is en bereid is er voldoende tijd in te investeren, kan men met een perceleringsstudie verrassende resultaten bereiken.

Door de schriftelijke bronnen weten we van het bestaan af van verschillende soorten Middeleeuwse landbouwsites. Met de schriftelijke bronnen konden we ons tot dusver echter geen beeld vormen van de verschillende *mansi*.

De drie - uit de bronnen - gekende types van *mansi* werden in ons studiegebied teruggevonden. Het zijn de centrale hoeve of *mansus indominicatus*, de tenures of *mansi* en de nieuwe *mansi* van het oude type.

De *mansi* hebben vanaf nu een ruimtelijke betekenis gekregen.

Algemeen kunnen we stellen dat *mansi* niet alleen uit de bronnen kunnen worden afgeleid, maar ook uit de percelering.

Op lokaal vlak hebben deze resultaten kunnen bijdragen tot een betere interpretatie van het cultuurlandschap van Koekelare en omgeving. Ook heeft het onderzoek naar de nederzetting Koekelare een andere invalshoek gekregen.

De studie

Mijn inziens werd in het verleden te veel nadruk gelegd op de fysische kenmerken van de percelen i.p.v. de fysische kenmerken van het landschap.

De infrastructuur van het landschap werd in het verleden in het perceleringsonderzoek te weinig benut. In het bijzonder de wegen - ze werden niet zonder doel aangelegd en hebben zeker ook geen willekeurig ligging - spelen een rol.

Belangrijk in dergelijke studie zijn tevens de contouren van *Gewanne* of groepen van percelen. We konden immers vaststellen dat contouren van oude veldinrichting lang blijven bestaan. De begrenzingsindicaties zijn daarom minstens belangrijk, zo niet belangrijker dan de fysische opdeling van de betreffende oppervlakte, die van recentere oorsprong kan zijn.

De percelering bevat sporen van alle tijden. Zonder algemene kennis en bronnen is de chronologische duiding van de veldinrichting een moeilijke opgave.

Suggestie

In het onderzoek naar menselijke bewoning vóór de grote Vlaamse ontginningen en het onderzoek naar het cultuurlandschap dient m.i. de bestudering van de percelering aan belang te winnen. De percelering kreeg in het verleden te veel de stempel een haast onmogelijk onderwerp van onderzoek te zijn.

Het lijkt mij verstandig om dergelijk onderzoek naast het bronnenonderzoek, de archeologie en de plaatsnaamkunde meer op de voorgrond te brengen. De stempel van de mens op z'n omgeving verdient een betere plaats in dit onderzoek, dat hoe dan ook multidisciplinair moet aangepakt worden.

Belangrijk is wel te beseffen dat onderzoek van de percelering, ook al kan men werken met moderne GIS-instrumenten, een monnikenwerk blijft.

Bibliografie

BERINGS G. 1985: Het oude land aan de rand van het vroeg-middeleeuwse overstromingsgebied van de Noordzee, Landname en grondbezit tijdens de middeleeuwen, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks*, deel XXXIX, Gent, p.37-84.

BERINGS G. 1989: *Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse*, Oudenaarde.

BOSSU J. 1982: *Vlaanderen in oude kaarten*, Lannoo, Tielt.

CALLEBAUT D. 1981: Het oud kasteel te Petegem, De Karolingische curtis en haar ontwikkeling tot de XIIde eeuw, *Archeologica Belgica 237*, Brussel.

DE ROO N. & HINDRYCKX K. 1995: *Beeld van een stroom, De IJzer*, Lannoo, Tielt.

DEREEPER T. 1993: *De Sint-Martinuskerk te Koekelare*, Koekelare.

DEREEPER T. & HEUS J. 1997: Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpskern van Koekelare (tot ca 1850), *Jaarboek Spaenhiers 1996*, Koekelare, p. 52-80.

DE SCHRIJVER H. 1981: *De oude landmaten in Vlaanderen*, Familia et Patria, Handzame.

DEWILDE M., HEUS J. & VANDEWALLE F. 2000: Het Oosthof, *Jaarboek Spaenhiers 1999*, Koekelare, p. 15-36.

DEWILDE M. 2001: Romeinse vondsten langs de Brugse Heirweg, *Jaarboek Spaenhiers 2000*, Koekelare, p. 35-50.

GANSBLOF F.L. 1944: *Vlaanderen onder de eerste Graven*, Standaard-boekhandel, Gent.

HEIRBAUT D. 1997: *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1035*, Brussel.

HEUS J. & ARREN R. 2007: Het centrum van Koekelare in 1842, *Jaarboek Spaenhiers 2006*, Koekelare, P. 9-35.

HEUS J. 2008: *Brochure Open Monumentendag 2008*, Spaenhiers, Koekelare.

HEUS J. 2009a: Geschiedschrijving over Koekelare, *Jaarboek Spaenhiers 2008*, Koekelare.

HEUS J. 2009b: Documentatie over schuttersgilden in Koekelare, de oudste sportclubs, *Jaarboek Spaenhiers 2009*, Koekelare.

THOEN E. 1988: *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden, Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, Gent.

VAN BELLINGEN S. 2008: Het archeologisch materiaal afkomstig van het voorhof van de Karolingische vlaknederzetting te Werken, *Jaarboek Spaenhiers 2007*, Koekelare, p. 24-76.

VANHEULE L. 1953: *Ichtegem en de Villa Koekelare*, Ichtegem.

VAN LANTSCHOOT J. 1927: *De oude akkermaten*, Dendermonde.

VERHULST A. 1964: *Het landschap in Vlaanderen*, De Nederlandse boekhandel, Antwerpen.

VERHULST A 1981: *Landbouw, Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, (Fibula – Van Dishoeck), Haarlem, p. 166-182.

VERHULST A. & BLOK D.P. 1981: *De agrarische nederzettingen, Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Fibula – Van Dishoeck, Haarlem, p. 153-164.

VERHULST A. 1995: *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, (Gemeentekrediet), Brussel.

WARLOP E. 1968: *De Vlaamse adel voor 1300*, Deel II Bijlagen, Familia et Patria, Handzame.

WERBROUCK M. 1994: *De landbouwdorpen in de Krekevallei tijdens de 17^e en de 18^e eeuw*, *Jaarboek Crekelbeke 1994*, Kortemark.